

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
CIVILINIO PROCESO KATEDRA

EGLĖ VOLUNGEVIČIENĖ
CIVILINĖS TEISĖS IŠTĚSTINĖS STUDIJOS

**TEISMO ĮGALINIMAI IR JŲ RIBOS NAGRINĖJANT BYLAS, KYLANČIAS IŠ
ŠEIMOS TEISINIŲ SANTYKIŲ**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
doc. dr. Ingrida Krolienė

Vilnius, 2012

TURINYS

ĮVADAS	3
1. TEISMO VAIDMUO CIVILINIAME PROCESĖ	7
1.1 Teismo vaidmuo skirtinguose civilinio proceso modeliuose.....	7
1.2. Teismo vaidmuo Lietuvos civiliniame procese	10
2. ŠEIMOS TEISINIAI SANTYKIAI, LEMIANTYS TEISMŲ ĮGALINIMŲ YPATUMUS NAGRINĖJANT ŠEIMOS BYLAS	14
2.1. Šeimos teisinė samprata, kaip veiksny, lemiantis teismų įgalinimus bylose, kylančiose iš šeimos santykių.....	14
2.2. Vaiko teisių šeimoje prioritentinė apsauga, lemianti civilinio proceso ypatumus	18
2.3. Tėvų valdžios samprata ir jos prioritentinė apsauga.....	20
3. TEISMO TEISĖS IR PAREIGOS ŠEIMOS BYLOSE	24
3.1. Teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus, kuriais šalys nesiremia.....	25
3.2. Teismo teisė peržengti bylos nagrinėjimo ribas	31
3.3. Teismo teisė savo iniciatyva taikyti įstatymuose numatytą alternatyvų asmens (ar vaiko) teisių ar teisėtų interesų gynimo būdą	36
3.4. Teismo pareiga imtis priemonių šalims sutaisyti	38
3.5. Laikinių apsaugos priemonių taikymas teismo iniciatyva	41
3.6. Draudimas priimti sprendimą už akių.....	45
IŠVADOS	48
PASIŪLYMAI	50
LITERATŪROS IR KITŲ ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	51
SANTRAUKA	58
SUMMARY	59

IVADAS

Temos aktualumas, naujumas ir praktinė reikšmė. Šeima - tai socialiniais, ekonominiais ir biologiniais ryšiais bei interesais paremta mažos žmonių grupės sąjunga. Jos nariai turi bendrą ūki, tarpusavio santykius grindžia dorovine atsakomybe, savitarpio supratimu ir pagarba, tolerancija, pasiaukojimu, turi tradicijas ir papročius. Šeima kaip ląstelė, kurioje yra daug įvairių dalelių, struktūrų, kurios atlieka skirtingas funkcijas, bet veikia vieningai. Šeima - svarbiausioji vaikų ugdymo institucija, svarbiausia mikroaplinka, kurioje vykdoma vaikų socializacija, svarbiausias veiksnys, apsprendžiantis vaiko asmenybės raidą. Šeimoje perteikiamos ir puoselėjamos tėvams ir vaikams brangiausios žmogiškosios vertybės. Šeimos ryšiai ir tėvų bendravimo su vaiku stilius yra pirmasis ir įtakingiausias socialinių įgūdžių formavimo modelis. Vaiko elgesio bei emocijų išraiškos sunkumai dažnai priklauso nuo santykių šeimoje. Šeima vaikui kaip tvirtovė, kurioje užtikrinamos jo moralinės ir materialinės teisės, socialinė gerovė.

Šeimos, tėvystės ir vaikystės vertybių, tėvų teisių ir pareigų auklėjant savo vaikus bei vaikų interesų apsauga sudaro konstitucinius Lietuvos visuomenės santvarkos pagrindus¹. Šeimos ginčų, ypač ginčų dėl vaikų nagrinėjimas ir išsprendimas reiškia ne vien konkrečių asmenų individualių teisių ir pareigų nustatymą. Šių ginčų išsprendimas susijęs su visuomenės sanklodos pagrindų išsaugojimu ir puoselėjimu. Todėl sprendžiant tokius ginčus būtina vadovautis Konstitucijoje, Lietuvos Respublikos sudarytose tarptautinėse sutartyse ir įstatymuose įtvirtintais viešaisiais interesais (šeimos santykių reglamentavimo pagrindiniais principais ir vertybėmis). Aiškiai išreikšti viešieji interesai sąlygoja aktyvų teismo vaidmenį šeimos bylose. Iš šeimos santykių kylančios bylos pasižymi sava specifika dėl šių bylų objekto, subjektų specifiškumo bei išskirtinio socialinio reikšmingumo. Ši šeimos teisinių santykių specifika, kurią lemia teismo pareiga esant galimybei sutaisyti ginčo šalis, apginti vaikų interesus, silpnesniąją šalį ir kitos šeimos teisės normomis ginamos vertybės lemia šeimos bylų nagrinėjimo civilinio proceso ypatumus. Šeimos bylų nagrinėjimo tvarka susijusi su tam tikromis bendrųjų ginčo teisenos taisyklių bei civilinio proceso principų išimtimis. Iki 2003 metų galiojęs Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas iš esmės nebuvo numatęs atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumų, kurie užtikrintų efektyvesnę ir operatyvesnę pažeistų subjektinių teisių gynimo procedūrą, todėl pasižymėjo absoliučiu proceso žodiškumu, šalių rungimosi ir dispozityvumo principų įgyvendinimu, laikantis vien formalios bylos šalių lygybės ir neatsižvelgiant į viešojo intereso civiliniame procese apsaugos ir kitų principų esmę, kuriais

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992. Nr. 33-104. 38 ir 39 straipsniai.

pasizymi dauguma šeimos bylų. Ši problema buvo išspręsta priėmus šiuo metu galiojantį Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą (toliau – CPK), proceso normos buvo pakoreguotos atsižvelgiant į bylų, kylančių iš šeimos santykių ypatumus.

Tačiau teismo įgalinimų šeimos bylose ypatumai teisės doktrinoje mažai analizuojami, iš esmės aptarti civilinio proceso teisės vadovėliuose, leidiniuose, CPK komentare, tačiau tiek, kiek reikalinga civilinio proceso teisės studijoms, detaliau nesigilinant į su tuo susijusią problematiką. Mokslinės doktrinos trūkumas lemia tai, jog nagrinėdami šeimos bylas, teismai stokoja teorinio pagrindo, leidžiančio tiksliai suvokti įstatymų leidėjų ketinimus bei tikslus. Autorės nuomone, teismo įgalinimų nagrinėjant bylas, kylančias iš šeimos santykių, reglamentuojančių teisės normų kompleksinis tyrimas (istorinė raida, teisinė prigimtis, esmė, teisės normų realizavimo ypatumai) bus reikšmingas Lietuvos civilinio proceso teisės mokslui bei teisminei praktikai.

Temos aktualumą ir naujumą pagrindžia ir tai, kad darbe plačiai naudojama naujausia teismų praktika analizuojamais klausimais, kuri atspindi kaip teismai naudojami savo įgalinimais nagrinėdami šeimos bylas ir kokios yra su tuo susiję problemos.

Tyrimo objektas. Šio darbo tyrimo objektas – teismo įgalinimai ir jų ribos nagrinėjant bylas, kylančias iš šeimos teisinių santykių, šių teismo įgalinimų ypatumai, tikslai, esmė ir paskirtis.

Tyrimo dalykas. Darbe analizuojami Lietuvos ir kai kurių atskirų užsienio valstybių teisės aktai, teismų praktika, įtvirtinantys teismų įgaliojimus nagrinėjant šeimos bylas. Kadangi šeimos bylų nagrinėjimas pasižymi kompleksiniu pobūdžiu, aptariant šeimos bylų nagrinėjimo ypatumus, nėra įmanoma visiškai atsiriboti nuo materialinių teisės normų reguliuojamų santykių. Todėl šiame darbe, siekiant tinkamai atskleisti teismų įgalinimų nagrinėjant šeimos bylas procesinius ypatumus, aptariami ir kai kurie materialiniai šeimos teisinių santykių aspektai, šeimos, tėvų valdžios, vaiko teisių šeimoje sąvoka, šeimos bylose dalyvaujančių asmenų statusas ir kiti klausimai.

Darbo tikslas. Šio darbo tikslas yra kompleksiskai ištirti teismų įgalinimų prigimtį ir ypatumus, nagrinėjant bylas kylančias iš šeimos santykių, atskleisti esamus teisinio reglamentavimo ir teismų praktikos trūkumus ir pateikti pasiūlymus jų tobulinimui.

Siekiant išsamiai atskleisti tyrimo objekto problematiką, iškelti šie **darbo uždaviniai**:

1) atlikti teismų įgalinimų nagrinėjant bylas istorinės raidos apžvalgą, siekiant išsiaiškinti aktyvaus teismo šeimos bylose atsiradimo prielaidas, vystymąsi bei atitinkamuose raidos etapuose išryškėjusius ypatumus;

2) nustatyti specifinius teismo įgalinimus šeimos bylose ir juos įtvirtinančių teisės normų prigimtį;

3) atskleisti teismo įgalinimų šeimos bylose turinį bei tikslus;

4) atlikti teisės aktų, reglamentuojančių šeimos bylų nagrinėjimo ypatumus, bei teismų praktikos, nagrinėjant šeimos bylas, išsamią analizę ir nustatyti, kas lemia teismo įgalinimų šiose bylose specifiką.

Darbo hipotezė. Teisės aktai teismams šeimos bylose suteikia teisę veikti aktyviai, tačiau teismų praktika rodo, kad teismai gana ribotai naudojami savo teisėmis veikti aktyviai, todėl siekiant, kad teismai būtų aktyvesni ir tinkamai apsaugotų vaiko interesus, būtina tobulinti teisės aktus, numatant teismams ne teisę, o pareigą veikti aktyviai, kai to reikalauja bylos aplinkybės.

Tyrimo šaltiniai. Šeimos bylų nagrinėjimo ypatumus yra nagrinėję tokie autoriai kaip Ambrasaitė G., Norkus R., Jonaitis M., Kudinavičiūtė I. Atskiri ypatingosios teisės ypatumai atskleisti V. Nekrošiaus moksliniuose darbuose ir kolektyvinėje monografijoje „Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos. Nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai“. Šeimos bylų nagrinėjimo ypatumus yra nagrinėję ir užsienio autoriai Graef R. O., Hamilton C., Perry A., Kilkelly U., Kostrova N.M., ir kt.. Tačiau, kaip minėta, teismo įgalinimų šeimos bylose ypatumai teisės doktrinoje analizuojami tik tiek, kiek reikalinga civilinio proceso teisės studijoms, detaliau nesigilinant į su tuo susijusią problematiką. Atskiri, fragmentiški mokslo darbai, susiję su šeimos bylų nagrinėjimo specifiką, neformuoja nuoseklios doktrinos, apimančios išsamią teismo įgalinimų analizę, su įgalinimų naudojimu ir jų ribomis susijusias teorines ir praktines problemas.

Pagrindiniai šio darbo šaltiniai – 2002 m. LR CPK ir kiti norminiai tyrimo šaltiniai – Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, tarptautiniai bei kiti teisės aktai.

Siekiant atskleisti istorinę teismo įgalinimų raidą, jų prigimtį, taip pat ieškant šeimos bylų nagrinėjimo metu išylančių problemų sprendimo būdų, darbe naudojamosi doktriniais teisės šaltiniais – vadovėliais, monografijomis, moksliniais straipsniais bei šiuo metu negaliojančiais, atskirais istoriniais tarpniais galiojusiais civilinį procesą reglamentavusiais teisės aktais.

Be to, labai svarbią vietą šaltinių tarpe užima teismų praktika šeimos bylose.

Darbo metodologija. Siekiant užsibrėžto tikslo šiame tyrime kompleksiskai naudojami šie mokslinio tyrimo metodai: istorinis, teleologinis, dokumentų analizės, lyginamasis, lingvistinis, sisteminės analizės, logikos ir apibendrinimo.

Istoriniu metodu buvo siekiama atskleisti teismo įgalinimų kitimo istorinę raidą bei įtaką šiuolaikiniam Lietuvos civiliniam procesui.

Remiantis teleologiniu metodu buvo siekiama išsiaiškinti konkrečių teismo įgalinimų šeimos bylose reglamentuojančių teisės normų genezę, nustatyti įstatymų leidėjo siekiamus tikslus.

Dokumentų analizės metodas pasitelktas susipažinti ir atskleisti Lietuvos, Europos Sąjungos, tarptautinių teisės aktų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo, Lietuvos teismų sprendimų turinį, prasmę bei reikšmę.

Lyginamosios teisėtyros metodas pasitelktas kaip priemonė, kuria buvo siekiama atskleisti specifinių teismo įgalinimų šeimos bylose tikslus bei esmę, pasaulyje egzistuojančių civilinio proceso modelių turinį bei esminius jų skirtumus. Lyginamuoju metodu buvo naudojama ir atskleidžiant konkrečių LR CPK nuostatų turinį, tarpusavio santykį, konkurenciją ir pan.

Remiantis lingvistiniu metodu buvo aiškinama CPK ir kituose teisės aktuose vartojamų terminų prasmė.

Sisteminės analizės metodo naudojimą lėmė sisteminė LR CPK kaip kodifikuoto teisės akto prigimtis, teisės normų įtvirtinančių platesnius teismo įgaliojimus ypatingojoje teisenoje, santykis su bendrosios dalies CPK ir kitų teisės aktų normomis.

Loginis ir apibendrinimo metodai pasitelkti analizuotai teorinei ir praktinei tyrimo medžiagai apibendrinti bei išvadoms formuluoti.

Darbo struktūra. Baigiamasis darbas „Teismo įgalinimai ir jų ribos nagrinėjant bylas, kylančias iš šeimos teisinių santykių“ susideda iš įvado, kuriame aptariamas pasirinktos darbo temos aktualumas, naujumas ir praktinė reikšmė, nurodomas tyrimo objektas, dalykas, tikslas ir uždaviniai, temos turiniui atskleisti naudojami metodai bei darbo metodologija, ir trijų pagrindinių darbo dalių, suskirstytų į atskirus skyrius, kuriuose atskleidžiami teismo įgalinimų šeimos bylose ypatumai.

Pirmoji darbo dalis skirta atskleisti teismų įgalinimų nagrinėjant bylas istorinės raidos apžvalgą. Šia dalimi siekiama išsiaiškinti aktyvaus teismo šeimos bylose atsiradimo prielaidas, vystymąsi bei atitinkamuose raidos etapuose išryškėjusius ypatumus.

Antrojoje darbo dalyje nagrinėjama pateikta šeimos, tėvų valdžios, vaiko teisių šeimoje sąvoka, šeimos bylose dalyvaujančių asmenų statusas ir kiti klausimai, kurie padeda atskleisti šeimos bylų išskirtinumą, pagrindinius ypatumus, lemiančius atitinkamų teismo įgalinimų suteikimą.

Trečioji dalis užima didžiausią darbo dalį, nes joje atskleidžiamas teismo įgalinimų šeimos bylose turinys, specifika, jų ribos, atvejai, kuriais teismas turi būti aktyvus, o kuriais ne ir kiti klausimai tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu.

Darbo pabaigoje pateikiamos išvados ir rekomendacijos.

1. TEISMO VAIDMUO CIVILINIAME PROCESSE

1.1 Teismo vaidmuo skirtinguose civilinio proceso modeliuose

Prieš nagrinėjant teismo įgalinimus šeimos bylose, tikslinga atskleisti teismo vaidmenį bendrai civiliniame procese. Teismo vaidmuo, jo įgaliojimai, aktyvumas civiliniame procese skiriasi priklausomai nuo civilinio proceso modelio. Mokslinėje literatūroje skiriami trys civilinio proceso modeliai:

1. Tardomasis arba inkvizicinis proceso modelis (Inquisitorial, Inquisitionsmaxime);
2. Ginčo arba rungimosi proceso modelis (Adversarial, Verandlungsmaxime) ir
3. Instrukcinis arba kompromisinis proceso modelis.

Istoriškai civiliniam procesui visame pasaulyje nuo senų laikų buvo būdingi tardymo bruožai. Nors šalys buvo laisvos teikti spęsti tarp jų iškilusius ginčus teismui, pastarasis neabejotinai atlikdavo tardytojo funkcijas, dėl ko procesas tapdavo aiškiai inkvizicinis. Teismas tardomajame procese laikomas proceso šeimininku, kuris privalo aiškintis visas faktines bylos aplinkybes ir rinkti įrodymus toms aplinkybėms patvirtinti.

Pasak K. S. Judelsono, teisėjas tardomajame procese yra vienintelis įrodinėjimo subjektas, šalys – vien tik objektai.² Šiuo atveju teismas tampa savarankišku faktinių bylos aplinkybių nagrinėtoju, o šalys, lygiagrečiai su liudytojais, įgauna tik priemonių, šaltinių, iš kurių teismas semiasi jam reikalingų duomenų, reikšmę. Teismas, kaip viešosios valdžios institucija, veikia viešosios tvarkos ir saugumo interesais. Nagrinėdamas civilinę bylą, teismas siekia atskleisti materialiąją arba objektyviąją tiesą visais įmanomais būdais, neapsiribodamas šalių paaiškinimais ir jų pateiktais įrodymais. Objektyviosios tiesos nustatymo būtinumas pateisina teismo kišimąsi net į teismo nagrinėjimo dalyką: teisėjas ne tik vadovauja procesui, bet gali keisti ir ieškinio faktinį pagrindą, peržengti ieškinyje pateiktų reikalavimų ribas ir pan. Taip pasireiškia tardomasis arba inkvizicinis pradas civiliniame procese.

Tardomasis civilinio proceso modelis ryškiausiai pasireiškė tarybinėje teisėje. Visų respublikų, įėjusių į Tarybų Sąjungos sudėtį, civilinio proceso kodeksuose (tame tarpe ir Tarybinės Lietuvos civilinio proceso kodekso 15 str.), o taip pat ir pagrindiniame Tarybų Sąjungos civilinio proceso Pagrindų įstatymo 16 str., buvo įtvirtinta teismo pareiga „neapsiribojant šalių pateiktais įrodymais, paaiškinimais bei medžiaga, taikyti visas įstatymo numatytas priemones siekiant visapusiško, pilno ir objektyvaus tikrųjų bylos aplinkybių išaiškinimo“.³ Lietuvos TSR civilinio proceso 15 str., komentare buvo pabrėžta, kad „teismas

² Юдельсон К.С. Проблема доказывания в советском гражданском процессе. – Москва, 1951. С. 51.

³ LTSR civilinio proceso kodeksas 1964 06 07, red. 1983 11 01.

negali atsisakyti tirti bylai turinčias reikšmės aplinkybes, nurodomas šalių. Atsisakydamas teismas pažeistų tarybinės civilinio proceso teisės objektyviosios tiesos principą, o tai yra pagrindas sprendimui panaikinti.⁴ Be to, CPK 58 straipsnio 2 dalis leido teismui savo iniciatyva rinkti įrodymus.

Inkvizicinis civilinio proceso modelis buvo įgyvendintas ir Vokietijoje. Fašistinės diktatūros Vokietijoje laikotarpiu rungimosi civilinio proceso modelio idėjos buvo pripažintos atgyvenusio liberalizmo liekanomis ir civilinis procesas tapo tardomojo pobūdžio. Teisėjai buvo priklausomi nuo valdžioje esančios nacional-socialistinės politinės partijos. Bylų nagrinėjimas teismuose buvo spartinamas organizacinių ir administracinių priemonių pagalba: teismui buvo suteiktos plačios teisės kontroliuoti ir vadovauti proceso eigai, prokuratūrai buvo leista dalyvauti visų kategorijų civilinių bylų nagrinėjime teisme. Įstatymų interpretavimas pasikeitė deformavus procesą (pvz.: civilinių ginčų samprata buvo traktuojama siauriau, negu tai buvo daroma anksčiau). Nacional-socialistinė ideologija tapo civilinio proceso teisės normų interpretavimo pagrindu.⁵

I. E. Engelmanas rašė, kad Vokietijoje teismui tekdavusi pareiga nustatyti aplinkybes, kurios turi būti įrodytos, ir tai, kam tenka įrodinėjimo našta.⁶ Teismui keliamas įpareigojimas nustatyti, ką šalys turi įrodyti, reiškia ne ką kita kaip tardomąjį procesą.

Rungimosi arba ginčo proceso modelis yra tardomojo proceso modelio priešingybė. Rungimosi proceso pagrindu yra dvi idėjos. Pirma, kadangi civiliniame procese yra ginamos ir įgyvendinamos privataus pobūdžio teisės, tai ir pats procesas yra tik šalių reikalas. Kitaip tariant visi privatinės teisės principai turi galioti ir procese, kuriame ši privatinė teisė yra realizuojama. Antra, įsitikinimas, kad pačios šalys gali geriausiai pasirūpinti “savo” teisės apsauga.⁷ Šalių valia vyravo visame procese – pradedant šaukimų bei kitos procesinės medžiagos įteikimu priešingai šaliai bei teismui ir baigiant įrodinėjimo procesu. Teisėjo vaidmenį šiame procese galima būtų apibūdinti posakiu “teismas savo iniciatyva nedaro nieko”.⁸ Pažeistos privatinės materialinės subjektinės teisės gynimas yra tik pačios šalies reikalas. Bet koks teisėjo įsikišimas į tarp šalių vykstančią lygių galimybių kovą, išskyrus atvejus kai tai daroma siekiant pašalinti nelygiavertes šalių pozicijas ar palengvinti formalią proceso eigą, laikomas neteisėtu. Nežymios teismo

⁴ Lietuvos TSR civilinio proceso kodekso komentaras. - Vilnius: Mintis, 1980. P. 16-17.

⁵ Вершинин А. П. К реформе гражданского судопроизводства: Опыт юстиции Германии // Правоведение. 1991. № 4. С. 39 – 43.

http://uristy.ucoz.ru/publ/grazhdanskij_process/vershinin_a_p_k_reforme_grazhdanskogo_sudoproizvodstva/11-1-0-369, prisijungimo laikas: 2012-01-17.

⁶ Треушников М. К. Хрестоматия по гражданскому процессу. - Москва: Городец, 1996. С 29–30.

⁷ Habscheid W. J. Richtermacht oder Parteifreiheit // Zeitschrift für Zivilprozess, 1968. S. 187.(cit. pagal: Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo realizavimo galimybės: habil.darbas: soc.mokslai: teisė / Lodzės universitetas. – Lodzė, 2003. P. 12)

⁸ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. - Vilnius: Justitia, 2002. P. 59.

galimybės įtakoti proceso eigą, kaip pavyzdžiui, teisėjo teisė klausti šalies, buvo traktuojamos labai atsargiai ir vertinamos kaip mažai ką lemiančios išimties iš bendrųjų taisyklių. Šio proceso šalininkai teigia, jog tik toks proceso modelis gali užtikrinti teisingo sprendimo (apie tai kas yra teisingas sprendimas teks pakalbėti vėliau, nes sprendimo teisingumas ir proceso koncentruotumas iš principo neturėtų būti viena kitą paneigiančios kategorijos) priėmimą byloje. Ši išvada kai kurių autorių yra grindžiama tokiais argumentais:⁹

- niekas negalės apkaltinti teismo šališkumu ir neobjektyvumu, nes jis pats nerinko ir netyrė įrodymų;

- šalys turi visas galimybes surinkti reikiamus įrodymus, teisme juos išanalizuoti, o tai suformuoja jų įsitikinimą, kad jų teisės ir įstatymų saugomi interesai yra atstovaujami gerai;

- kadangi šalys pačios renka įrodymus, tai akivaizdu, kad jie bus surinkti pilnai, kadangi šalių interesai visada yra priešingi;

- nepriklausomai nuo to koks byloje bus priimtas teismo sprendimas, šalis visada ramiau reaguos į pralaimėjimą, kadangi ji žino, kad visiškai kontroliavo proceso eigą.

Rungimosi principas, kurio buvimą civiliniame procese daugelis mokslininkų laiko aksioma, reguliuoja faktinės ir įrodomosios medžiagos civilinėje byloje formavimą, paskirstydamas veiklos funkcijas tarp šalių, suteikdamas joms konkrečias teises ir pareigas, o taip pat suteikdamas atitinkamas teises šioje srityje teismui ir kitiems asmenims, dalyvaujantiems byloje. Kitais žodžiais, bylos nagrinėjimas tampa lygiateisių ginčo šalių dvikova, kurios arbitras yra teismas. Vieną ginčo šalių sąlygiškai galima pavadinti pasyviaja, t.y. turinčia apsiginti nuo pareikšto reikalavimo, o antra - aktyviaja, t.y. pareiškiančia reikalavimą. Šalių galimų ir reikalingų atlikti veiksmų įgyvendinimas rungimosi principo pagrindu yra sąlygojamas jų priešingu suinteresuotumu siekiant gauti palankų kiekvieno iš jų atžvilgiu teismo sprendimą. O procesinės medžiagos, formuojamos šalių pagalba, pilnumas ir visapusiškumas leidžia priimti teisingą sprendimą. Teisėjo, kaip pasyvaus stebėtojo idėja vyrauja bendrosios teisės valstybėse - Didžiojoje Britanijoje, JAV ir kt..

Instrukcinio proceso modelio esmė yra „aukso vidurys“ tarp grynojo inkvizicinio ir grynojo rungimosi proceso modelių. Civilinio proceso teoretikai sutaria dėl teiginio, jog grynai tardomasis arba grynai rungimosi civilinis procesas praktikoje nėra sutinkamas. Tarybinėje teisės mokykloje, kur teismas vaidino „pagrindinę rolę“, šalys pačios sprendavo ginčo tolimesnį instancinį kelią išsprendus bylą pirmosios instancijos teisme, galėjo atsisakyti ieškinio arba jį pripažinti, turėjo teisę sudaryti taikos sutartį ir prašyti teismo ją patvirtinti. O bendrojoje teisėje, kur rungimosi principas laikomas kertiniu civilinio proceso principu, pripažįstama, kad kai

⁹ Решетникова И. В. Доказательственное право в гражданском судопроизводстве. - Екатеринбург: Изд. Гуманитарного университета, 1997. С. 27.

kuriuos šalių nurodytus klausimus teismas gali iškelti *ex officio*. Pavyzdžiui, matydamas, kad šalių sudaryta sutartis prieštarauja įstatymui, teismas šį faktą turi nurodyti *ex officio*, nors ne viena šalis juo nesiremia. Bendrojoje teisėje teismas taip pat kontroliuoja įrodymų leistinumą, proceso operatyvumą, turi teisę savo iniciatyva apžiūrėti įrodymus.¹⁰

Išanalizavus proceso modelius pagal teismo vaidmenį civiliniame procese, sekančiame šio skyriaus poskyryje atskleisime teismo vaidmenį Lietuvos civiliniame procese.

1.2. Teismo vaidmuo Lietuvos civiliniame procese

Iki XVI a. vidurio pagrindinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltinis buvo vietos papročiai. Paprotinės teisės reikšmė sumažėjo atsiradus Lietuvos Statutams. Įrodinėjimo procesas buvo reglamentuojamas visuose trijuose Lietuvos Statutuose, tačiau atskiri straipsniai rungimosi principui nebuvo skirti. Tik sisteminė ir loginė atskirų straipsnių analizė leidžia išvelgti tam tikrus rungimosi principo elementus ir įrodinėjimo naštos paskirstymo taisykles. Pasak J. Machovenko, viešpataujant rungimosi principui, įrodinėjimo našta tekdavo bylininkams. Teismo vaidmuo buvo gana pasyvus ir apsiribojo šalių surinktų ir pateiktų įrodymų vertinimu. Nesant arba trūkstant įrodymų, teismas išspręsdavo ginčą remdamasis ritualine šalies priesaika,¹¹ o *ex officio* įrodymų civiliniame procese nerinko.¹²

Lietuvos Statutai kurį laiką galiojo ir po Lenkijos ir Lietuvos padalijimo iki pat Rusijos teismų sistemos sukūrimo Lietuvoje, t. y. iki 1840 m. Lietuvoje buvo pradėta taikyti Rusijos teisė. Iki teismų sistemos ir civilinio proceso reformos (1864 m.) Rusijos civiliniame procese dominavo tardomojo proceso pradai. Nuo XIX a. nustojo gyvuoti klasikinis tardomojo proceso modelis, nes buržuazinės revoliucijos iškėlė būtinybę pakeisti teisingumo vykdymo sistemas ir, iš dalies, būtinybę įdiegti civiliniame procese rungimosi pradus. 1864 m. priimtas Rusijos civilinės teisenos įstatymas paremtas liberaliojo proceso modeliu.¹³

Lietuvos teritorijoje šis įstatymas galiojo carinės okupacijos laikotarpiu ir iki 1940 m., kai Lietuva priverstinai tapo sudėtine Tarybų Sąjungos dalimi. Nuo 1940 m. gruodžio 1 d. Lietuvoje įsigaliojo 1923 m. RTFSR civilinio proceso kodeksas, kuriame buvo labai išplėstos teismo galios įrodinėjimo procese. Pagal 1923 m. RTFSR CPK pagrindiniai proceso bruožai buvo tardymas ir viešumas, kurie aiškintini kaip proceso orientavimas į valstybės kišimąsi

¹⁰ Graef R. O. *Judicial Activism in Civil Proceedings: a Comparison Between English and German Civil Procedural Approaches.* – Hamburg: Pre universitate verlag, 1996. P. 42-44.

¹¹ Machovenko J. *Liudytojų ir priesaikos pagalbininkų institutai Lietuvos statutuose. Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha.* – Vilnius, 2005. P. 159.

¹² Terebeiza Ž. *Įrodinėjimo našta ir jos paskirstymas civiliniame procese: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01 S) / MRU.* – V., 2009. P. 24.

¹³ Ten pat.

sprendžiant privatinius teisinius ginčus bei nagrinėjant civilines bylas. 1923 m. RTFSR CPK 5 straipsnis nustatė, kad teismas, neapsiribodamas šalių pateiktais įrodymais, privalo imtis visų priemonių siekdamas išaiškinti tikrąsias bylos aplinkybes.¹⁴ Todėl, jei šalių pateiktų įrodymų nepakanka objektyviai tiesai nustatyti, teismas galėjo pasiūlyti pateikti papildomų įrodymų arba juos išreikalauti savo iniciatyva (1923 m. RTFSR 118 str.).

1923 m. RTFSR CPK galiojo pakankamai trumpai. Šis kodeksas nuolat buvo keičiamas ir pildomas, o tai rodo jį negalėjus tenkinti naujų ekonominių, socialinių ir kultūrinių gyvenimo poreikių. Taigi 1957 m. vasario 11 d. buvo priimtas TSRS įstatymas „Dėl sąjunginių respublikų teismų santvarkos įstatymų leidybos, civilinio, baudžiamojo ir procesinių kodeksų priėmimo perdavimo sąjunginių respublikų žiniai“.¹⁵ TSRS Aukščiausioji Taryba 1961 m. gruodžio 8 d. priėmė TSR Sąjungos ir sąjunginių respublikų civilinio proceso pagrindus¹⁶, kuriais vadovaujantis buvo parengti sąjunginių respublikų civilinio proceso kodeksai. Pagrinduose suformuluota rungimosi principo koncepcija turėjo tiesioginę įtaką rengiant Lietuvos TSR civilinio proceso kodeksą, kadangi jų pagrindu buvo parengtas ir Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1964 m. liepos 7 d. patvirtintas Lietuvos TSR civilinio proceso kodeksas¹⁷ (toliau – 1964 m. CPK). Tačiau 1964 m. CPK civiliniame procese įtvirtino visišką teismo ir šalių galių disbalansą teismo naudai, visiškai nuvertino šalių valią, jų autonomiją ir interesus. Šalių tarpusavio rungtyniavimas virto šalies ir teismo rungtyniavimu. Todėl nors formaliai ir buvo įtvirtintas rungimosi principas bei bendroji įrodinėjimo naštos paskirstymo taisyklė, tačiau tai buvo tik deklaratyvios vertybės, negalinčios garantuoti tinkamos šalių teisių gynybos. Iš esmės procesiniai įstatymai įtvirtino tardomojo proceso modelį, suabsoliutino viešąjį interesą. Toks tardomojo proceso modelis pagrįstai buvo kritikuotas to meto proceso teisės specialistų, nes tardymo funkcijos priskyrimas teismui nesuderinamas su bendrąja įrodinėjimo naštos paskirstymo taisykle, ir apskritai pašalina įrodinėjimo naštos paskirstymo tarp šalių būtinybę. 1964 m. CPK įsigaliojo Lietuvoje 1965 m. sausio 1 d., ir su žymiais pakeitimais bei papildymais galiojo iki pat 2003 m. sausio 1 d..

Naujasis kodeksas pakeitė 1964 m. liepos 7 d., priimtą Civilinio proceso kodeksą, kurią Lietuva po Nepriklausomybės atkūrimo perėmė iš sovietinės santvarkos. Būtinybę iš esmės keisti Civilinio proceso kodeksą lėmė ne tik naujo Civilinio kodekso priėmimas, bet ir tai, kad dabar

¹⁴ 1923 m. liepos 7 d. RTFSR civilinis procesinis kodeksas. - Kaunas: Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1940.

¹⁵ 1957 m. vasario 11 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos įstatymas Dėl sąjunginių respublikų teismų santvarkos įstatymų leidybos, civilinio, baudžiamojo ir procesinių kodeksų priėmimo perdavimo sąjunginių respublikų žiniai // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos žinios. 1957. Nr. 2 (227).

¹⁶ 1961 m. gruodžio 8 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įstatymas Dėl TSR Sąjungos ir sąjunginių respublikų civilinio proceso pagrindų patvirtinimo // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1961. Nr. 35.

¹⁷ 1964 m. liepos 7 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos patvirtintas Lietuvos TSR civilinio proceso kodeksas. -Vilnius: Mintis, 1983.

galiojantis Civilinio proceso kodeksas, sparčiai besiplėtojant rinkai ir vykstant teisinių santykių reguliavimo liberalizavimui, negali užtikrinti tinkamo ir operatyvaus pažeistų materialiuju teisių gynimo, o dėl to grėsmingai padidėjo bylinėjimosi išlaidos ir trukmė. Bylų nagrinėtų ir dar tebenagrinėjamų pagal 1964 m. CPK, teismų praktika tokia, kad reta byla išnagrinėjama per pirmą posėdį. Sudėtingos bylos nagrinėjamos metų metus, kelis kartus pereina visas teismų instancijas. Pernelyg formalizuotas procesas, lengvai prieinama instancinė teismų sistema, neribota dalyvaujančių byloje asmenų teisė tikslinti ir pildyti reikalavimus, teikti atsikirtimus ir įrodymus viso bylos nagrinėjimo metu, kartu nesuteikiant teismams reikiamų svėrų, kurių pagalba jie galėtų kontroliuoti proceso eigą bei reikalauti iš šalių sąžiningumo ir pagarbos teismui, sudarė galimybes byloje dalyvaujantiems asmenims piktnaudžiauti procesu, vilkinti jį, veikti nesąžiningai. Nors senasis CPK buvo daug kartų keistas ir papildytas, siekiant kuo labiau pritaikyti procesą prie naujų visuomeninių santykių, tačiau jame įtvirtintas proceso modelis, jo principai ir institutai trukdė tai padaryti.

Ruošdami naująjį CPK įstatymo rengėjai pasirinko socialinio civilinio proceso modelį, kuris būdingas daugeliui Europos valstybių. Šį modelį būtų galima apibūdinti kaip tardomojo proceso (būdingo socialinei teisei) ir ginčo proceso (būdingo bendrosios teisės tradicijų šalims) sintezę. Tardomojo modelio civiliniame procese teisėjas yra aktyvus ne tik procesiniu, bet ir materialiuoju požiūriu, o ginčo procese, atvirkščiai, teisėjas yra pasyvus proceso stebėtojas. Socialiniame civiliniame procese teisėjas yra aktyvus tik formaliuoju (procesiniu) požiūriu, jo materialiosios galios yra ribojamos dispozityvumo ir rungimosi principais, tačiau tai taip pat nėra absoliutu. Įstatymas diferencijuoja teisėjo aktyvumą atsižvelgiant į bylos dispozityvumą. Sprendžiant privatų šalių ginčą, ypač kai abi šalys atstovaujamos advokatų, teisėjo kišimasis į bylos nagrinėjimo eigą turi būti minimalus. Tokia nuostata grindžiama materialiuju subjektinių teisių, kurias prašo apginti asmenys, prigimtimi. Dispozityvumo principas, kuriuo grindžiami materialūs civiliniai teisiniai santykiai, civiliniame procese transformuojasi į procesinius dispozityvumo ir rungimosi principus, kurie leidžia teismui spręsti ginčą neišeinant už ieškinio ribų, tiriant ir vertinant tik šalių nurodytus faktus ir įrodymus. Tačiau privatus šalių interesas visada turi būti derinamas su viešuoju teisingumo vykdymo interesu, todėl įstatymas įpareigoja teismą aktyviai dalyvauti bylų, kuriose yra viešasis interesas (šeimos bylos, darbo bylos, neveiksnių asmenų teisių gynimas), procese. Tokiu atveju įstatymas suteikia teismui ne tik teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus, kuriais šalys nesiremia (CPK 375 str. 1 d.), bet ir viršyti ieškinio dalyką ir pagrindą, t. y. patenkinti reikalavimus daugiau nei buvo pareikšta, taip pat priimti sprendimą dėl reikalavimų, kurie nebuvo

pareikšti (CPK 41 7 str., 376 str. 3 d.), taikyti įstatymuose numatyta alternatyvų teisių ar teisėtų interesų gynimo būdą, jei šalis pasirinko netinkamą būdą (CPK 376 str. 4 d., 418 str.)¹⁸.

Priėmus naują CPK buvo įgyvendinta civilinio proceso reforma, o lietuviškajame civiliniame procese įdiegtas mišrus – rungimosi ir tardomojo civilinio proceso modelis, kodekso rengėjai rėmėsi socialinio civilinio proceso modeliu, būdingu daugeliui Europos valstybių, labiausiai atsispindinčiu Austrijos civilinio proceso teisėje, tokiu būdu buvo galutinai apsispręsta dėl teismo vaidmens civiliniame procese, kadangi projekto autoriai pasirinko socialinio civilinio proceso modelį, jo vienas iš esminių bruožų yra aktyvus teisėjas¹⁹.

Naujasis CPK orientuoja į tai, kad teisėjo vaidmuo procese yra labiau aktyvus nei pasyvus, ypač tais atvejais, kai kalbama apie vadinamąsias „nedispozityvias“ bylas. Teismo aktyvumas pasireiškia taip vadinamose „nedispozityviose“ bylose, t.y. tokiose, kur ypač ryškus viešasis interesas. Kaip tik tokios ir yra šeimos bylos. Šeimos bylų nagrinėjimo ypatumus lemia valstybės ir visuomenės pripažįstama šeimos, kaip socialinio ir teisės instituto svarba, o šeimos narių teisių ir teisėtų interesų gynimas iš esmės yra viešojo intereso gynimas²⁰.

Taigi civilinis procesas ir teismo įgalinimai skiriasi šeimos bylose, lyginant juos su įprastinėmis ginčo bylomis. Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumus, tam tikras procesines išimtis sąlygoja ginčo objektas bei subjektai, kurių specifika lemia išskirtinį ginčo socialinį arba ekonominį reikšmingumą. CPK įstatymų leidėjas, išskirdamas atskiras bylų kategorijas, visų pirma vertina ir vadovaujasi „nuo bendrojo vidurkio nukrypstančia“ ginčo socialine arba ekonomine reikšme. Šiuo atveju tai lemia šeimos bylų pobūdis, kurį nagrinėsime kitame darbo skyriuje.

¹⁸ Staneliūnaitė R. Naujasis civilinio proceso kodeksas-kas naujo?// Lietuvos advokatūra, 2002, kovas-birželis. P. 18-21.

¹⁹ Некрошюс В. Гражданско-процессуальная реформа в Литве // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса 2002–2003. № 2. - Санкт-Петербург, 2004. С. 174-175.

²⁰ Valančius V. Naujasis CPK – ar teisėjo darbas taps sudėtingesnis?// Jurisprudencija. 2003, t. 37(29), P. 19–25.

2. ŠEIMOS TEISINIAI SANTYKIAI, LEMIANTYS TEISMŲ ĮGALINIMŲ YPATUMUS NAGRINĖJANT ŠEIMOS BYLAS

2.1. Šeimos teisinė samprata, kaip veiksnys, lemiantis teismų įgalinimus bylose, kylančiose iš šeimos santykių

LR Konstitucijos 38 straipsnis šeimą nurodo kaip visuomenės ir valstybės pagrindą²¹. Šeima – tai pagrindinė visuomenės ląstelė ir natūrali visų jos narių gyvenimo bei gerovės (tikros ar tariamos) aplinka. Šeima yra taip pat ir svarbiausia asmeninės buities organizavimo forma, santuokos sąjunga ir giminystė besiremiantis kolektyvinis subjektas²².

Kalbant apie šeimos sąvoką reikia paminėti, kad vyrauja dvi nuomonės dėl šeimos sampratos, t.y. pirmosios nuomonės šalininkai mano, kad šeimą sudaro tik santuoką sudarę asmenys, o kiti – jog ir kartu gyvenantys nesusituokę asmenys, jų vaikai ir kiti asmenys.

Pavyzdžiui, Šeimos teisių chartija nustato, kad nevedusiųjų padėtis neturi būti prilyginama sutuoktinių porai²³.

Garner A. Brian šeimą apibrėžia, kaip grupę, kuri jungia tėvus ir jų vaikus. Pagrindiniai požymiai: kraujo ryšys, teisinis ryšys bei giminystės ryšys. Šeima – tai giminaičiai, gyvenantys kartu asmenys (sugyventiniai)²⁴.

Oxford'o universiteto teisės žodyne šeima apibūdinama, kaip grupė asmenų tarpusavyje susijusi glaudžiais ryšiais. Šie ryšiai gali būti santuokiniai, kraujo ryšiai, įvaikinimo. Prie šeimos narių priskiriamos našlės, taip pat nesusituokę asmenys, gyvenantys kartu (sugyventiniai)²⁵.

Lietuvos Respublikos įstatymuose vartojamų sąvokų žodynas šeimą apibrėžia taip²⁶:

1. Socialinės paramos požiūriu šeima traktuojami sutuoktiniai, sugyventiniai, našliai nepriklausomai nuo to, ar jie turi vaikų (išlaikytinių), ar neturi, globėjai su globotiniais ir vieniši asmenys. Būtiniosios karinės tarnybos kariai, pensionatuose ir kitose įstaigose valstybės išlaikomi vaikai, įkalinimo įstaigose bausmę atliekantys asmenys į šeimos sudėtį neįskaitomi.

2. Šeima laikomi sutuoktiniai arba kartu gyvenantys bendro ūkio siejami nesusituokę asmenys, arba vienintelis iš tėvų, jų vaikai ir įvaikiai iki 18 metų, taip pat vyresni nedirbantys mokymo įstaigų dieninių skyrių viengungiai moksleiviai ir studentai, iki jiems sukaks 24 metai.

²¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992. Nr. 33-104. 38 straipsnis.

²² LR Konstitucijos komentaras (1 dalis) / ats. Red. K. Jovaišas. – Vilnius: Teisės institutas, 2000. P. 310

²³ Šeimos teisių chartija. Lietuvos šeima: mokslinės-praktinės konferencijos „Lietuvos šeima: tradicijos ir ateitis“ medžiaga. – Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1995. P. 258.

²⁴ Garner A. Bryan. Black's Law Dictionary. Seventh edition. – St. Paul: MINN, 1999. P. 620.

²⁵ A Dictionary of Law, New edition. – New York: Oxford university press, 1994. P. 160.

²⁶ Mockevičius R. Lietuvos Respublikos įstatymuose vartojamų sąvokų žodynas. Antras papildytas leidimas (2002 02 25). – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2002. P. 536-537.

3. Šeima laikomi sutuoktiniai ir kartu gyvenantys vaikai (įvaikiai) iki 18 metų

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 248 straipsnio „Sąvokų išaiškinimas“ 2 dalyje yra nustatyta: „Nusikaltimą padariusio asmens šeimos nariai yra kartu su juo gyvenantys tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, taip pat nusikaltimą padariusio asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo nusikaltimą padaręs asmuo bendrai gyvena neįregistravęs santuokos (partnerystė), sutuoktinio tėvai.“ Taigi baudžiamosios teisės reguliuojamų santykių srityje šeima laikomi ne tik sutuoktiniai ir jų vaikai (įvaikiai), bet ir kartu gyvenantys sutuoktinių tėvai (įtėviai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, taip pat asmenys, bendrai gyvenantys neįregistravę santuokos.

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.588 straipsnio „Nuomininko šeimos nariai“ 1 ir 2 dalyje yra numatyta, kad nuomininko šeimos nariai yra kartu gyvenantys sutuoktinis (sugyventinis) jų nepilnamečiai vaikai, nuomininko ir jo sutuoktinio tėvai. Pilnamečiai vaikai, jų sutuoktiniai (sugyventiniai) ir nuomininko vaikaičiai priskiriami prie šeimos narių, jei jie su nuomininku turi bendrą ūkį. Taigi Civiliniame kodekse netiesiogiai (per nuomininko šeimos narių apibrėžimą) įtvirtinta nuomininko šeimos samprata apima mažiausiai sutuoktinius (sugyventinius) ir jų nepilnamečius vaikus, sutuoktinių tėvus, pilnamečius vaikus ir vaikaičius, jei jie veda bendrą ūkį. Teismo tvarka nuomininko šeimos nariais gali būti pripažinti ir kiti artimieji giminaičiai, kartu gyvenantys ne mažiau nei vienus metus²⁷.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad pagal Konstituciją, *inter alia* jos 38 straipsnio 1 dalies nuostatas, nėra saugomos ir ginamos kitokios nei santuokos pagrindu sudarytos šeimos, *inter alia* santuokos nesudariusių vyro ir moters bendras gyvenimas, kuris grindžiamas pastoviais emocinio prierašumo, tarpusavio supratimo, atsakomybės, pagarbos, bendro vaikų auklėjimo ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu prisiimti tam tikras teises ir pareigas, kurie yra konstitucinių motinystės, tėvystės ir vaikystės institutų pagrindas. Taigi konstitucinė šeimos samprata grindžiama šeimos narių tarpusavio atsakomybe, supratimu, emociniu prierašumu, pagalba ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu prisiimti tam tikras teises ir pareigas, t. y. santykių turiniu, o šių santykių išraiškos forma konstitucinei šeimos sampratai esminės reikšmės neturi²⁸.

Iš Konstitucijos 38 straipsnio 1 dalies kylanti valstybės pareiga įstatymais ir kitais teisės aktais nustatyti tokią teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų šeimos, kaip konstitucinės vertybės, apsaugą, suponuoją ne tik valstybės pareigą nustatyti teisinį reguliavimą, kuriuo *inter alia* būtų sudarytos prielaidos šeimai tinkamai funkcionuoti, būtų stiprinami šeimos santykiai, ginamos

²⁷ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74-2262. 6.588 straipsnio 4 dalis.

²⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. X-1569 „Dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo patvirtintos Valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2011, Nr. 118-5564.

šėimos narių teisės ir teisėti interesai, bet ir valstybės pareigą įstatymais ir kitais teisės aktais taip sureguliuoti šėimos santykius, kad nebūtų sudaroma prielaidų diskriminuoti šėimos santykių dalyvių (kaip antai santuokos neįregistravusių bendrai gyvenančių vyro ir moters, jų vaikų (įvaikių), vieno iš tėvų auginančio vaiką (įvaiki), ir kt.)²⁹.

Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucija šėimą laiko itin svarbiu socialiniu institutu, sudarančiu visuomenės ir valstybės pagrindą, bei įpareigoja valstybę šėimą globoti ir saugoti. Šėimos, motinystės, tėvystės, vaikystės apsaugą ir globą užtikrina Konstitucijos 38 straipsnio 2 dalis, kurioje *expressis verbis* įtvirtinta: „Valstybė saugo ir globoja šėimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę. Taigi būtent Konstitucijos 38 straipsnio 2 dalyje yra įvardyti keturi savarankiški institutai: šėima, motinystė, tėvystė ir vaikystė. Todėl akivaizdu, kad pirmiausia pagal Konstitucijos 38 straipsnio 2 dalį, o ne pagal 38 straipsnio 1 dalį valstybė turi saugoti ir globoti ne tik šėimą, bet ir visus vaikus, augančius tik su vienu tėvu ar mama, taip pat vaikus, augančius globos įstaigose, kurie net nežino savo tėvų. Priešingu atveju, valstybės pareigą globoti ir saugoti vaikus kildinant iš Konstitucijos 38 straipsnio 1 dalies „Šėima yra visuomenės ir valstybės pagrindas“, Konstitucijos 38 straipsnio 2 dalis būtų beprasmė.

Kalbant apie šėimos santykius, autorės nuomone, tikslinga paminėti sugyventinių institutą. CK 3.229 straipsnis sugyventiniais laiko vyrą ir moterį, kurie įregistravę savo partnerystę įstatymų nustatyta tvarka, bendrai gyvena ne mažiau kaip vienerius metus neįregistravę santuokos, turėdami tikslą sukurti šėiminius santykius. Palyginę sampratas, pateiktas CK 3.7 straipsnyje ir CK 3.229 straipsnyje, matome, kad sudarant santuoką siekiama sukurti šėimos teisinius santykius, o antruoju – „turint tikslą sukurti šėiminius santykius“. Taigi antruoju atveju nelieka teisinio šėiminių santykių akcento. Nors sugyventinių sukurti „šėiminiai santykiai“ taip pat yra teisiniai ir ginami teisės normų, tačiau įstatymų leidėjas sugyventinių „šėiminiams santykiams“ suteikia siauresnę prasmę negu sutuoktinių „šėimos teisiniams santykiams“. Tai matyti iš CK 3.229 straipsnio, kuriame pabrėžiama, kad šio kodekso XV skyriaus normos nustato turtinius santykius tarp sugyventinių, tuo tarpu CK trečiosios knygos 3 straipsnis nustato, jog šėimos santykių teisinis reglamentavimas Lietuvos Respublikoje grindžiamas monogamijos, santuokos savanoriškumo, sutuoktinių lygiateisiškumo, prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo, vaikų auklėjimo šėimoje, motinystės visokeriopos apsaugos bei kitais civilinių santykių teisinio reglamentavimo principais.

Atidžiau pažiūrėjus į sugyventinių šėiminius santykius matyti, kad jie yra gerokai platesni už turtinius santykius ir iš esmės daug kuo priartėja prie sutuoktinių santykių, kurie laikomi teisiniais šėimos santykiais, nes juk sugyventiniai, jeigu iš tikro siekia sukurti šėimą, siekia tų pačių tikslų, kaip ir sutuoktiniai. Jie siekia turėti ne tik turto, bet ir vaikų, rūpintis jais,

²⁹ Ten pat.

auklėti ir išlaikyti juos. Valstybė privalo ginti ir gina nesantuokinės motinos teises, o įstatymai neleidžia diskriminuoti nesantuokoje gimusių ir augančių vaikų, tačiau dėl pačių sugyventinių santykių neapibrėžtumo, dažnai netgi jų tikslų įvairovės ir valstybė negali suvienodinti sutuoktinių ir sugyventinių teisinės padėties. Skirtumai išlieka ir išliks³⁰. Valstybė daugiau dėmesio turi skirti sutuoktinių šeimai. Vis dėlto sutuoktinių šeimos teisiniai santykiai apima ir apims daug platesnius santykius negu sunkiai nusakomi daugumos partnerių šeiminiai santykiai, tačiau iš šių santykių kylančios bylos taip pat laikytinos bylomis, kylančiomis iš šeimos santykių.

Sustiprėjęs viešasis interesas, egzistuojantis šeimos teisinių santykių reguliavimo srityje, be abejo, negali likti nuošalyje ir nagrinėjant iš šių teisinių santykių kylančius ginčus bei pasireiškia padidėjusiu visos visuomenės suinteresuotumu šeimos bylų baigtimi. Tai lemia nagrinėjimo ypatumus – įstatymų leidėjas šių bylų procesui daro reikšmingas kai kurių pagrindinių civilinio proceso principų išimtis. Atitinkamai ir naujojoje Teisinės sistemos reformos metmenų redakcijoje pasakyta, kad bylų, kylančių iš darbo ir šeimos teisinių santykių, nagrinėjimo ypatumai nustatomi atsižvelgiant į viešąjį interesą. Tie patys reformos metmenys nurodo, kad teisėjui, nagrinėjančiam tokias bylas, suteiktina daugiau teisių įrodymų rinkimo ir tyrimo srityje.

Panaši praktika ir kai kuriose užsienio valstybėse. Pavyzdžiui, Vokietijoje ir Austrijoje normos, reglamentuojančios bylų nagrinėjimą ypatingąja teiseną, nėra Civilinio proceso kodekso dalis³¹. Taigi šių bylų nagrinėjimo tvarka reglamentuota atskiruose įstatymuose. Abiejose valstybėse ypatingoji teiseną, kurioje išskiriamos šeimos bylos, reglamentuojama panašiai. Esminis bruožas, lėmęs savarankiškos ypatingosios teisenos susiformavimą – ypatingas valstybės interesas, kai ji privalo save identifikuoti su privačiu asmeniu, dalyvaujančiu tam tikruose privataus pobūdžio teisiniuose santykiuose, ir viešas interesas, kad tam tikrų sąlygų egzistavimas prieš priimant vienokį ar kitokį sprendimą būtų patikrintas itin kruopščiai, o tikrinančiojo teisės nebūtų varžomos šių teisinių santykių dalyvių valios. Tokio pobūdžio sričių kasdieniniame gyvenime yra gana daug (pvz. tėvystės teisių atėmimas ir pan.)³², todėl atsižvelgiant į jų svarbumą, vienas buvo pavesta įgyvendinti valstybės administraciniam aparatui, kitas - teisminei valdžiai. Būtent viešasis interesas lėmė savarankiško proceso (ypatingosios teisenos) susiformavimą.

Apibendrinant, darytina išvada, kad šeimos santykiai užima vieną svarbiausių vietų valstybės socialiniame gyvenime. Šeimos santykiai yra labai jautri visuomenės gyvenimo sritis. Visa tai lemia ir ypatingą įstatymų leidėjo požiūrį į iš šeimos santykių kylančias bylas. Šiuo

³⁰ Miškinis P. A. Sugyventinių teisių reglamentavimo problemos // Jurisprudencija. 2003, Nr. 37(29). P. 66–72.

³¹ Nekrošius V. Ypatingoji teiseną civiliniame procese – prigimtis, esmė, santykis su ieškinine teiseną ir reforma (lyginamoji analizė) // Teisė. 1999, Nr. 33 (3). P. 48.

³² Nekrošius V. Ypatingoji teiseną civiliniame procese – prigimtis, esmė, santykis su ieškinine teiseną ir reforma (lyginamoji analizė) // Teisė. 1999, Nr. 33 (3). P. 49.

atveju civilinio proceso tikslas ne kuo ekonomiškiau ir greičiau išnagrinėti bylą laikantis rungimosi principo, o betarpiškai teisingai išnagrinėti bylą, siekiant nustatyti visas bylai svarbias aplinkybes ir priimant sprendimą padaryti kuo mažiau žalos šeimos, vaikų interesams. Šeimos bylų specifika lemia tai, kad jos narių teisės turi būti apsaugomos ir tais atvejais, kai jie yra pasyvūs proceso dalyviai ir pan..

2.2. Vaiko teisių šeimoje prioritentinė apsauga, lemianti civilinio proceso ypatumus

Nepaisant plataus pripažinimo, vaiko teisės į šeimos ryšius samprata ir jos turinys iki šiol lieka aiškiai neapibrėžti nei tarptautinės teisės aktuose, nei nacionalinėje teisėje.

M. Šimonis ir J. Januškienė išskiria šias specifines vaikų teises, susijusias su šeima: 1) teisė žinoti savo tėvus; 2) teisė nuolat bendrauti su tėvais; 3) teisė gyventi su tėvais, nebūti su jais išskirtam; 4) teisė, kad tėvai gautų normalias gyvenimo sąlygas vaiko auklėjimui ir vystymuisi; 5) teisė į šeimyninio gyvenimo neliečiamumą³³.

G. Sagačio nuomone, pagrindinės teisinio reguliavimo sferos, kuriose valstybė privalo užtikrinti aptariamą vaiko teisės realizavimo mechanizmus yra: 1) vaiko kilmės nustatymas; 2) vaiko gyvenamosios vietos nustatymas tėvams gyvenant skyrium; 3) skyrium gyvenančio tėvo (motinos) bendravimo su vaiku tvarkos nustatymas; 4) tėvų valdžios apribojimas; 5) vaiko globa (rūpyba); 6) įvaikinimas; 7) migracija ir kt.³⁴

Remiantis aukščiau išdėstyta, reikia sutikti su G. Sagačio nuomone, kuris siūlo vaiko teisę į šeimos ryšius suvokti kaip neturinčio 18 metų įstatymų nustatyta tvarka neemancipuoto ir nesudariusio santuokos asmens valstybės pripažintą ir teisinėmis priemonėmis ginamą interesą būti socialinių santykių su kitais asmenimis, esančiais jo šeimos narių kategorijoje, dalyviu³⁵.

G. Valickas teigia, kad nuo pat pirmųjų kūdikio gyvenimo akimirų prasideda jo socializacijos procesas, kurį galima apibūdinti kaip egzistuojančių elgesio normų ir vertybių sistemų, socialinių vaidmenų interiorizavimą, socialinės patirties perėmimą bei atgaminimą asmenybės veikos ir bendravimo metu³⁶.

Vertinant žmogaus poreikius ir teises santykio požiūriu vaiko teisė į šeimos ryšius priskirtina prie pirmojo lygio pagrindinių vaikų teisių kaip teisė, garantuojanti jo fundamentalių interesų ir poreikių (fiziologinių, saugumo, meilės ir kt.) patenkinimą.

³³ Šimonis M., Januškienė J. Vaiko teisės Lietuvos Respublikos teisės sistemoje // Teisės problemos. 2001, Nr. 4. P. 82.

³⁴ Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006. P. 42.

³⁵ Ten pat.

³⁶ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. - Vilnius, 1997. P. 14.

Vaiko teisė į šeimos ryšius įtvirtinta ir tarptautiniuose teisės aktuose. Pavyzdžiui, Vaiko teisių konvencijos 8 straipsnio 1 dalis įtvirtina nuostatą, pagal kurią valstybės dalyvės įsipareigoja gerbti vaiko teisę išsaugoti savo identiškumą, įskaitant pilietybę, vardą ir šeimos ryšius, kaip tai numatyta įstatymu, neleidamos neteisėto kišimosi³⁷.

Konvencijoje taip pat numatyta, kad imantis bet kokių vaiką liečiančių veiksmų, nesvarbu ar tai darytų valstybinės ar privačios įstaigos, užsiimančios socialiniu aprūpinimu, teismai, administracijos ar įstatymų leidimo organai, svarbiausia – vaiko interesai. Valstybės dalyvės įsipareigoja teikti vaikui tokią apsaugą ir globą, kokios reikia jo gerovei, atsižvelgdamos į jo tėvų, globėjų ar kitų asmenų, atsakančių už jį pagal įstatymą, teises ir pareigas, ir tam tikslui imasi atitinkamų teisinių ir administracinių priemonių. Valstybės dalyvės užtikrina, kad vaikas, nebūtų išskirtas su savo tėvais prieš jų norą, išskyrus tuos atvejus, kai kompetentingi organai, vadovaudamiesi teismo sprendimu ir taikytais įstatymais, atitinkama tvarka nustato, kad toks atskyrimas yra būtinas vaiko interesams. Tokiu atveju visoms suinteresuotoms šalims suteikiama galimybė dalyvauti kiekviename nagrinėjimo procese ir pareikšti savo požiūrį. Valstybės dalyvės gerbia vaiko, kuris išskiriamas su vienu ar abiem tėvais, teisę nuolat su jais bendrauti, išskyrus atvejus, kai tai nesuderinama su vaiko interesais³⁸.

Tarptautinė bendrija vieningai pripažįsta, kad harmoningas vaiko asmenybės vystymasis galimas tik tada, kai jis auga šeimos aplinkoje, laimės, meilės ir abipusio supratimo atmosferoje. Atsižvelgiant į tai, turi būti imamasi visų priemonių, kad būtų užtikrinamos šios sąlygos ir nepažeidžiamos vaikų teisės. Viena iš tokių priemonių – tarptautinių dokumentų priėmimas, kuriuose numatoma pareiga gerbti vaiko teises ir interesus. Tačiau suvokiant atskirų teisinių sistemų ypatumus, paprastai tarptautiniuose dokumentuose vengiama nurodyti konkrečius reikalavimus, kuriuos turi įgyvendinti šalys. Pavyzdžiui, Europos konvencijos dėl vaiko teisių įgyvendinimo preambulėje pabrėžiama, kad reikalinga "remti vaikų teises ir interesus ir vaikai turi turėti teisę naudotis savo teisėmis, ypač su jų interesais susijusiose šeimos bylose <...>". Vadinas, šeimos bylose valstybės gali savo nuožiūra įgyvendinti priemones, kurios padėtų vaikams geriau realizuoti savo teises ir interesus³⁹.

Europos konvencijos dėl vaiko teisių įgyvendinimo preambulėje be kita ko yra nuostata, kad kilus konfliktui šeimoje, prieš perduodant spręsti klausimą teismui, turi būti stengiamasi pasiekti susitarimą. Turi būti skatinamas tarpininkavimas, kiti ginčų sprendimo būdai, o taip pat

³⁷ Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija, priimta Generalinės Asamblėjos 44/25 rezoliucija pagal Trečiojo komiteto pranešimą ir 1995 m. liepos 3 d. ratifikuota Lietuvoje // Valstybės žinios. 1995. Nr. 60-1501.

³⁸ Jočienė D., Čilinskas K. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje. - Vilnius, Teisės projektų ir tyrimų centras, 2005. P. 324-325.

³⁹ Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės. Mokslo taikomasis tyrimas. Teisės institutas. - Vilnius, 2002. P. 49.

siekti susitarimo tuo būdu, kurį numato pačios šalys.⁴⁰ Panašius valstybės įsipareigojimus galima rasti ir Lietuvos nacionalinėje teisėje.

Remiantis aukščiau išdėstytu, galima daryti išvadą, kad valstybės pripažįsta vaiko teises prioritetinėmis sprendžiant su vaiku susijusius klausimus ir juos prilygina viešajam interesui. Būtent viešojo intereso (vaiko teisių) apsauga yra vienas iš veiksnių lemiančių, civilinių bylų susijusių su vaiko teisėmis išskirtinumą ir proceso ypatumus, t.y. teismai privalo imtis visų priemonių, kad būtų apgintos vaiko teisės, todėl procese teismui suteikiama daug daugiau įgaliojimų, teismas privalo būti aktyvus, siekiant nustatyti byloje tiesą, priimti sprendimą, užtikrinantį vaiko teisių apsaugą ir kiek įmanoma išsaugojant jo teisę į šeimos ryšius.

2.3. Tėvų valdžios samprata ir jos prioritetinė apsauga

Lietuvos Respublikos teisės aktuose tėvų valdžios sąvoka nėra įtvirtinta, tačiau tiek mokslinėje literatūroje, tiek teismų praktikoje terminas „tėvų valdžia“ suvokiamas kaip visuma tėvų teisių ir pareigų savo nepilnamečiams vaikams.

Atskleidžiant tėvų valdžios turinį svarbios Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo normos. Šio įstatymo 3 straipsnyje numatyta, kad teisėti vaiko atstovai yra tėvai, tėviai, globėjai, rūpintojai ir kiti asmenys, kurie pagal įstatymą ar kitą teisės aktą privalo rūpintis vaiku, jį auklėti, globoti, jam atstovauti, ginti jo teises ir teisėtus interesus. Tėvai ar kiti teisėti vaiko atstovai privalo sudaryti tinkamas sąlygas vaikui gyventi ir augti šeimoje, rūpintis juo. Vaiko teisė būti sveikam garantuojama priemonėmis, leidžiančiomis sudaryti vaikui sveiką ir saugią aplinką⁴¹. Tėvai ar kiti teisėti vaiko atstovai privalo sudaryti sąlygas vaikui augti, vystytis ir tobulėti, turi auklėti savo vaikus humaniškai, dorais žmonėmis. Abu tėvai vienodai privalo rūpintis vaiko auklėjimu, tinkamai jį prižiūrėti, materialiai išlaikyti, aprūpinti gyvenamuoju būstu. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 43 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad už fizinio ar psichinio smurto demonstravimą vaikams, jų įtraukimą į nusikalstamą ar kitą neteisėtą veiklą taikoma įstatymų nustatyta administracinė arba baudžiamoji atsakomybė.

Pažymėtina, kad tėvų valdžia negali būti naudojama priešingai vaiko interesams. Tiek nacionaliniuose, tiek tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintas ypatingos vaiko apsaugos principas – visur ir visada pirmiausia turi būti atsižvelgiama į teisėtus vaiko interesus. Tinkamas valdžios panaudojimas vaiko atžvilgiu siejamas su tuo, kad vaikui būtų užtikrinta teisė į visapusišką ir

⁴⁰ Europos konvencija dėl vaiko teisių įgyvendinimo. Strasbūras, 1996. I. 25. 13 punktas.

⁴¹ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas // Valstybės žinios. 2006, Nr. I-1234. 8 str. 1 d. 1 p.

harmoningą vystymąsi fiziškai ir protišcai, siekiama vaiką apsaugoti nuo jo vystymuisi žalingo socialinės aplinkos poveikio.

Pažymėtina, kad Konstitucijos 38 straipsnio 6 dalyje įtvirtinta tėvų pareiga auklėti ir išlaikyti savo vaikus. Šios pareigos vykdymas neįmanomas be nuolatinio bendravimo su vaiku, rūpinimosi jo materialine ir dvasine gerove. Jeigu tėvai nesirūpina vaikais, su jais nebendruoja, jų materialiai neišlaiko, reiškia, kad jie nevykdo savo konstitucinės pareigos, o tai yra pakankamas pagrindas taikyti tokiems tėvams sankciją – tėvų valdžios apribojimą.

Tačiau kalbant apie tėvų valdžios apribojimą, būtina paminėti, kad šeimos autonomijos principas daugumoje liberaliosios demokratijos valstybių laikomas vertybiniu šeimos santykių teisinio reguliavimo pagrindu. Šio principo turinys remiasi prezumpcija, pagal kurią šeima yra laikoma autonominiu vienetu, kurio valdymas priklauso išimtinai jį sudarančių individų kompetencijai.

Reikia sutikti su L. D. Wardle, kurio nuomone, niekas kitas, net ir valstybė, negali žinoti, kaip šeimos santykiai turi būti sureguliuoti. Demokratinėje valstybėje neįmanoma tiksliai nustatyti, koks šeimos santykių reguliavimo modelis yra „geriausias“, nes pati demokratija yra grindžiama principu, pagal kurį kiekvienas individas gali laisvai pasirinkti „geriausią“ gyvenimo būdą ir siekti jo. Netgi esant tam tikram visuomenės sutarimui dėl to, kas šeimai yra „geriausia“, valstybė nėra pajėgi tinkamai įgyvendinti priimtus sprendimus⁴².

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad įgyvendinant Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą valstybės konstitucinę pareigą saugoti ir globoti vaikystę, 38 straipsnio 6 dalyje įtvirtintą tėvų teisę ir pareigą auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti, taip pat Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 27 straipsnyje pripažįstamą kiekvieno vaiko teisę turėti tokias gyvenimo sąlygas, kokių reikia jo fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam ir socialiniam vystymuisi, sprendžiant ginčus dėl vaikų išlaikymo, būtina užtikrinti, kad vaikas turėtų materialines sąlygas fiziškai ir socialiai vystytis, ugdyti ir tobulinti savo įgimus ir įgytus gebėjimus. Už šių teisių įgyvendinimą visų pirma yra atsakingi tėvai, tačiau valstybė, atsižvelgdama į nacionalines sąlygas ir savo galimybes, taip pat turi užtikrinti visas sąlygas vaikui gyventi ir augti sveikam. Tais atvejais, kai vaiko tėvai neįstengia visiškai įvykdyti savo pareigos išlaikyti vaikus, konstitucinės vaiko teisių garantijos įpareigoja valstybę užtikrinti greitą būtinos finansinės paramos gavimą iš kitų šaltinių. Šios principinės nuostatos lemia šeimos bylų nagrinėjimo ypatumus⁴³.

⁴² Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006. P. 218.

⁴³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas „Dėl įstatymų, reglamentuojančių tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, taikymo teismų praktikoje.“ // Teismų praktika. 2005, Nr. 54

Akivaizdu, kad valstybės, šeimos ir individo interesų balanso problema tampa aktualiausia valstybės institucijoms priimant ir įgyvendinant sprendimus dėl tėvų valdžios apribojimo, vaiko atskyrimo nuo šeimos ir jo globos. Būtent tada kyla būtinybė įvertinti sprendimus atsižvelgiant į kiekvieno suinteresuoto asmens teises. EŽTK prasme, šis procesas privalo išlaikyti griežtą jos 3, 6, 8, 13 bei 14 straipsnių patikros testą — būtent į šių straipsnių pažeidimus dažniausiai apeliuojama peticijose Strasbūro institucijoms dėl vaikų atskyrimo nuo tėvų ir globos priemonių taikymo. Vaiko atskyrimas nuo šeimos aplinkos derinasi su EŽTK 8 straipsniu tik tuo atveju, kai valstybė gali pagrįsti, jog tai yra „būtina demokratinėje visuomenėje“, siekiant apsaugoti vaiko ar (ir) tėvų interesus, o pats apribojimas yra taikomas pagal įstatymus.

Tėvų rūpinimasis vaikais, jų auklėjimas yra tėvų prigimtinė pareiga. Todėl šios pareigos nevykdymas negali būti pateisinamas tokiais argumentais kaip bedarbystė, lėšų neturėjimas, tėvų asmeniniai nesutarimai su vaiko giminaičiais, nuosavo būsto neturėjimas ir pan.

Remiantis Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika, kiekvienu atveju teismui tenka svarbi užduotis nustatyti teisingą pusiausvyrą tarp vaiko teisės į jo geriausių interesų užtikrinimą, augimą saugioje ir stabilioje aplinkoje bei tėvų teisės vėl būti kartu su vaikais, jų bendravimo teisių su kitų asmenų globoje esančiais vaikais užtikrinimo. Tėvams negali būti suteikta teisė į priemones, kurios padarytų žalos vaiko sveikatai ir jo raidai⁴⁴.

Tėvų valdžia gali būti ribojama tik esant tėvų kaltei. Atsižvelgiant į tėvų kaltės pobūdį pasirenkamas tėvų valdžios ribojimo būdas, t. y. taikomas laikinas ar neterminuotas tėvų valdžios apribojimas. Laikinas tėvų valdžios apribojimas suprantamas kaip prevencinė priemonė, skatinanti vaiko tėvus pakeisti gyvenimo būdą. Teismas, išnagrinėjęs konkrečios bylos faktines aplinkybes ir nustatęs, kad padėtis gali pasikeisti, taiko laikiną tėvų valdžios apribojimą. Neterminuotas tėvų valdžios apribojimas gali būti taikomas tada, kai teismas padaro išvadą, kad tėvai (tėvas ar motina) daro ypatingą žalą vaiko raidai ar visiškai juo nesirūpina, ir nėra duomenų, kad padėtis gali pasikeisti. Europos Žmogaus Teisių Teismas šią priemonę taip pat laiko išimtinę⁴⁵. Parinkti konkrečiu atveju tinkamiausią tėvų valdžios apribojimo būdą yra teismo teisė, atsižvelgiant į vaiko interesus.

Apibendrinant, darytina išvada, kad tėvų valdžios įgyvendinimo tikslas – parengti vaiką savarankiškai gyventi visuomenėje. Teisės aktais neįmanoma tiksliai nustatyti, koks šeimos santykių modelis yra geriausias, tinkamiausias vaikui vystytis, todėl sprendamas bylą ir priimdamas sprendimą, susijusį su tėvų valdžios ribojimu, teismas turi būti aktyvus, nustyti visas

⁴⁴ European Court of Human Rights judgement of 7 August 1996, *Johansen v. Norway*, Reports of Judgements and Decisions 1996-III, P. 1008-09. <http://www.norway-coe.org/general/hr/echr/Cases-against-Norway/ECHR---Cases-against-Norway/3-CASE-OF-JOHANSEN-V-NORWAY-1738390/>, prisijungimo laikas: 2011-10-15.

⁴⁵ Ten pat § 78.

bylos aplinkybes ir vaiką iš šeimos paimti tik tuo atveju, jeigu išnaudotos visos galimybės padėti tiek šeimai, tiek pačiam vaikui, nes tėvų valdžios apribojimas, ypač neterminuotas, yra išimtinė priemonė, kai vaiko interesų neįmanoma kitaip apsaugoti.

Kitame darbo skyriuje plačiai išanalizuoti teismų įgalinimai nagrinėjant bylas, kylančias iš šeimos santykių.

3. TEISMO TEISĖS IR PAREIGOS ŠEIMOS BYLOSE

CPK XIX skyriuje skiriamos keturios šeimos bylų rūšys:

- 1) bylos dėl santuokos nutraukimo ar pripažinimo negaliojančia, dėl sutuoktinių gyvenimo skyrium (separacijos);
- 2) bylos dėl tėvystės (motinystės) nustatymo;
- 3) bylos dėl tėvystės (motinystės) nuginkėjimo;
- 4) bylos dėl tėvų valdžios apribojimo.

Tačiau tai nėra galutinis šeimos bylų sąrašas, - tai gali dar būti bylos dėl išlaikymo priteisimo, išlaikymo dydžio ir formos pakeitimo bei jo nutraukimo (CK 3.194 straipsnis), dėl vedybų sutarties pripažinimo negaliojančia (3.107 straipsnis), dėl turto padalijimo nenutraukus santuokos (CK 3.124 straipsnis), dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo tėvams gyvenant skyrium (CK 3.169, 3.174 straipsniai), dėl bendravimo su vaiku ir dalyvavimo jį auklėjant (CK 3.175 straipsnis), dėl vaiko bendravimo su artimaisiais giminaičiais (CK 3.176 straipsnis) bei kitų ginčų, kylančių iš šeimos teisinių santykių.

Šeimos bylos vadinamos „nedispozityviomis“, jose ypač žymus civilinio proceso, kaip viešosios teisės šakos, pobūdis. Šeimos bylose viešumo elementų kiek daugiau nei kitose civilinio proceso bylose. Jas nagrinėjant visų pirma siekiama užtikrinti viešojo intereso apsaugą, todėl galimi ir teismo proceso ypatumai, taigi svarbesnis nei kitose civilinėse bylose ir teisėjo vaidmuo. Pabrėžtina, kad šeimos bylose teismo aktyvumas yra ne formalus, o tikrasis (materialus)⁴⁶.

CPK 376 straipsnyje įtvirtinta teismo pareiga šeimos bylose būti aktyviam. Pagal šio straipsnio 1-4 dalis aktyvus teismas reiškia ne tik teismo teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus, tačiau ir pareigą siekti, kad būtų apsaugotos vaikų teisės ir interesai, imtis priemonių sutaikyti šalis (CK 3.64 straipsnis, CPK 384 straipsnio 3 dalis), teisę peržengti pareikštų reikalavimų ribas, taikyti alternatyvų asmens (ar vaiko) teisių ar teisėtų interesų gynimo būdą (CK 3.183 straipsnio 2 dalis) ir specialias laikinas apsaugos priemones, išvardytas CK 3.65 straipsnio 2 dalyje. Nurodytos įstatymo nuostatos yra vienos iš dispozityvumo ir rungimosi principų išimčių ir aiškinamos kaip suteikiančios teismui galimybę, esant būtinybei, veikti savo iniciatyva. Šie teismo įgalinimai šeimos bylose išsamiai nagrinėjami šio skyriaus atskiruose poskyriuose.

⁴⁶ Asser D., Valančius V., Nekrošius V., Driukas A. ir kt. Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos. Nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. - Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007. P. 266.

3.1. Teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus, kuriais šalys nesiremia

Įrodinėjimo procese dalyvauja įvairių procesinę padėtį užimantys ir skirtingas funkcijas atliekantys asmenys – ieškovas ir atsakovas, tretieji asmenys, pareiškiantys savarankiškus reikalavimus, tretieji asmenys, nepareiškiantys savarankiškų reikalavimų, pareiškėjai, suinteresuoti asmenys. Visi jie susiję su įrodymų rinkimu, pateikimu, jų tyrimu ir vertinimu. CPK 12 ir 178 straipsniai įtvirtina šalių pareigą įrodyti tas aplinkybes, kuriomis ji grindžia savo reikalavimus ar atsikirtimus. Nors šiuose straipsniuose tiesiogiai nekalbama apie tai, ar kiti byloje dalyvaujantys asmenys, išskyrus šalis, yra įpareigoti įrodinėti bylai reikšmingas aplinkybes, tačiau sisteminė ir loginė aptartų teisės normų analizė leidžia teigti, kad našta, tuo pačiu ir teisė, įrodinėti bylai reikšmingas aplinkybes tenka ne tik šalims, bet ir visiems kitiems byloje dalyvaujantiems asmenims. Tokios nuomonės laikomasi ir civilinio proceso teisės doktrinoje⁴⁷ bei teismų praktikoje.⁴⁸ Pripažįstama, kad tiek šalys, tiek kiti byloje dalyvaujantys asmenys turi tiek teisę, tiek pareigą įrodinėti.

Teismų praktikoje taip pat pabrėžiama, kad civilinės bylos teismuose nagrinėjamos laikantis rungimosi principo, todėl negalimas įrodinėjimo naštos perkėlimas teismui, kadangi teismas negali tapti vienos šalies advokatu ir rinkti jai naudingus įrodymus.⁴⁹ Kitoje civilinėje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, kad pagal LR CPK 178 straipsnį kiekviena šalis turi įrodyti tas aplinkybes, kuriomis remiasi kaip savo reikalavimų ir atsikirtimų pagrindu, o teismo teisė pasiūlyti šalims pateikti papildomus įrodymus visais atvejais vertintina rungimosi principo civiliniame procese kontekste.⁵⁰

Tačiau nagrinėjant šeimos bylas, teismo įgalinimai visiškai kitokie. Įstatymas tiesiogiai numato, kad teismas, nagrinėdamas vadinamąsias šeimos bylas, turėtų būtų aktyvesnis, nustato galimybę jam veikti savo iniciatyva. Priimdamas sprendimus teismas privalo pirmiausia siekti apsaugoti nepilnamečių vaikų interesus, ginti labiausiai socialiai pažeidžiamų šeimos narių interesus, taikyti tam tikrus specialius įstatyme numatytus gynybos būdus ir pan..

CPK 376 straipsnio pirmoji dalis numato, jog bylą nagrinėjantis teismas turi teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus, jeigu mano, jog tai yra būtina teisingam bylos išnagrinėjimui. Taigi naudodamasis šia teise teismas jau nėra susietas šalių valia, jų prieštaravimu ar neprieštaravimu

⁴⁷ Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. – Vilnius: Justitia, 2003. T.1. P. 424; Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. - Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006. T 2. P. 562-563.

⁴⁸ Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant Civilinio proceso kodekso normas, reglamentuojančias įrodinėjimą, apibendrinimo apžvalga, aprobuota Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimu Nr. 51. // Teismų praktika. 2004, Nr. 22. P. 202.

⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. balandžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-507/2003.

⁵⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. rugsėjo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-406/2005.

tokio procesinio veiksmo atžvilgiu⁵¹. Atsižvelgdamas į šeimos teisinių santykių prigimtį ir ypatumus, būtinybę priimti ne tik formaliaja, bet ir materialiaja prasme teisingą sprendimą, įstatymų leidėjas šeimos bylą nagrinėjančiam teismui netaiko griežtų nešališkumo reikalavimų (lot. - *ne procedeat iudex ex offi-cio, iudex iudicet secundum allegata et probata partium*: „tegl teisėjas imasi darbo ne paviršutiniškai atlikdamas pareigą, o teisia remdamasis šalių argumentais ir įrodymais“), ir suteikia galimybę veikti aktyviai, savo iniciatyva rinkti įrodymus, jei tai, teismo nuomone, reikalinga bylai teisingai išspręsti. Šeimos bylose įrodinėjimo tikslas - nustatyti materialiąją tiesą, todėl teismas privalo savo iniciatyva surinkti kiek įmanoma daugiau susijusių su byla įrodymų, jei šalių pateiktų duomenų nepakanka⁵².

Tai reiškia, kad teismas, neapsiribodamas dalyvaujančių byloje asmenų pateiktais įrodymais, turi teisę, tuo pačiu ir pareigą, rinkti įrodymus savo iniciatyva arba reikalauti, kad byloje dalyvaujantys asmenys pateiktų trūkstamų įrodymų, nurodant, kokius konkrečiai įrodymus būtina pateikti. Su procesiniame įstatyme nustatyta pareiga – visapusiškai išaiškinti bylos aplinkybes – tiesiogiai susijęs procesiniame įstatyme įtvirtintas draudimas priimti sprendimą už akių (LR CPK 443 str. 9 d.). Taigi ypatingosios teisenos bylose galioja tardomojo proceso principas. Teismas ypatingosios teisenos bylose yra kur kas aktyvesnis, nei ginčo teisenoje⁵³.

Galima teigti, kad bylose, kuriose vyrauja viešojo intereso gynimas, rungimosi principą pakeičia tardomojo proceso principas, o tai lemia rungimosi turinį. Įrodinėjimo našta tenka ne tik procese dalyvaujantiems asmenims, bet ir teismui. Tačiau suprantama, kad įrodinėjimo naštos priskyrimas teismui yra tik sąlyginis, ir jo turinys skiriasi nuo įrodinėjimo naštos, kuri tenka šalims, nagrinėjant grynai privataus pobūdžio bylas.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra išaiškinęs, kad teismo aktyvus vaidmuo civiliniame procese yra itin reikšmingas bylose, susijusiose su vaikų teisėmis ir interesais. Šie civilinio proceso ypatumai lemia ir kai kurių kitų civilinio proceso principų taikymą: rungimosi principo (CPK 12 straipsnis), dispozityvumo principo (CPK 13 straipsnis), o taip pat įrodinėjimo pareigos (CPK 178 straipsnis). Skirtingai nei taikant šiuos principus bylose, kuriose nėra viešo intereso, šeimos bylose teismas pats sprendžia kiek ir kokių įrodymų reikia byloje priimti teisėtą ir pagrįstą sprendimą, tiria ir vertina ne vien tik šalių nurodomus faktus ir pateiktus įrodymus, tačiau ir pats sprendžia dėl byloje teisiškai reikšmingų faktų bei rinktinų įrodymų, be to, gali priimti tokį sprendimą, kokio nei viena iš šalių neprašo, pakeisti reikalavimo pagrindą. Nors

⁵¹ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. - Vilnius: Justitia, 2002. P. 156.

⁵² Asser D., Valančius V., Nekrošius V., Driukas A. ir kt. Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos. Nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. - Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007. P. 267.

⁵³ Terebeiza Ž. Įrodinėjimo našta ir jos paskirstymas civiliniame procese: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01 S) / MRU. – V., 2009. P. 66-67.

šalims išlieka pareiga įrodyti aplinkybes, kuriomis grindžia savo reikalavimus bei atsikirtimus (CPK 178 straipsnis), tačiau objektyviai neesant galimybių įrodyti tam tikras teisiškai reikšmingas aplinkybes, teismas visas abejones turi vertinti vaiko interesų naudai ir priimti vaiko teises ir interesus apsaugantį teismo sprendimą. CPK 17 straipsnyje įtvirtintas šalių procesinis lygiateisiškumas šios kategorijos bylose labiausiai pasireiškia lygiomis galimybėmis naudotis procesinėmis teisėmis (pateikti įrodymus, reikšti prašymus ir kt.)⁵⁴.

Pavyzdžiui, vienoje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, kad teismas vaikų išlaikymo išieškojimo bylose turi teisę rinkti įrodymus savo iniciatyva, nes šios bylos nėra dispozityvios, o teisingas jų sprendimas yra susijęs ne tik su privataus, bet ir su viešo intereso apsauga. Šia teise teismas gali pasinaudoti tuo atveju, jeigu yra duomenų, jog atsakovas vengia išlaikyti vaikus, slepia savo pajamas, o ieškovas turi ribotas galimybes gauti įrodymus apie tikrąsias atsakovo pajamas. Tačiau nagrinėjamoje byloje tokių aplinkybių nustatyta nebuvo. Atsakovas nevengė išlaikyti vaikų, ieškovė turėjo advokatą, todėl teismo įsikišimas į įrodymų rinkimo procesą nebuvo reikalingas.⁵⁵

Kalbant apie teismo aktyvumą renkant įrodymus, paminėtina, jog dažnai tėvystės nustatymo ar nuginčijimo bylose būtina atlikti DNR ekspertizę. Ekspertizės atlikimo išlaidų apmokėjimo tvarka yra nustatyta CPK 90 straipsnyje. Vadovaujantis CPK 375 straipsnio 1 dalimi, šios tvarkos taip pat turi būti laikomasi nagrinėjant bylas dėl tėvystės nustatymo. CPK 90 straipsnio 1 dalis nustato, kad šalis, pateikusi prašymą atlikti ekspertizę, turi iš anksto sumokėti teismo nustatyto dydžio užstatą ekspertizės atlikimo išlaidoms padengti. Pagal CPK 90 straipsnio 3 dalį toks užstatas sumokamas į teismo specialiąją sąskaitą. Taigi būtent ieškovei, prašančiai skirti medicinos ekspertizę tėvystei nustatyti, o ne atsakovui, neigiančiam savo tėvystę, tenka pareiga, prieš skiriant tokią ekspertizę, sumokėti ekspertizės atlikimo išlaidas. Patenkinęs ieškinį dėl tėvystės nustatymo, teismas priteisia iš atsakovo ieškovei jos sumokėtas ekspertizės atlikimo išlaidas (CPK 88 straipsnio 1 dalies 1 punktas, 93 straipsnio 1 dalis). Jeigu užstatas neįmokamas, teismas, vadovaudamasis CPK 101 straipsnio 3 dalimi, gali atsisakyti tenkinti šalies prašymą dėl ekspertizės atlikimo. Tačiau CPK 376 straipsnis reikalauja, jog teismas, nagrinėdamas šeimos bylas, būtų aktyvus, leidžia teismui šiose bylose rinkti įrodymus savo iniciatyva bei įpareigoja teismą siekti, kad būtų apsaugotos vaikų teisės ir interesai, todėl ir tuo atveju, kai užstatas neįmokamas, esant reikalingumui (pvz., dėl ieškovės sunkios turtinės padėties), teismas gali skirti medicinos ekspertizę tėvystei nustatyti ir jos atlikimo išlaidas apmokėti iš teismo

⁵⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-286/2004.

⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. gegužės 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-584/2001.

specialiosios sąskaitos, o po to šias išlaidas į nurodytą sąskaitą išieškoti iš šalies, kurios nenaudai priimtas sprendimas (CPK 91 straipsnio 5 dalis)⁵⁶.

Teismo aktyvumas nustatant bylai reikšmingas faktines aplinkybes ir renkant įrodymus ypač aktualus šeimos bylose su užsienio (tarptautiniu) elementu. Kai kuriose bylose teismas turi iširti šalies šeimos aplinkos užsienio valstybėse sąlygas, materialinę būklę, motinos (tėvo) sutuoktinio ar sugyventinio santykius su vaiku, jo požiūrį į vaiko auklėjimą, gyvenimo kartu su juo užsienio valstybėje sąlygas, paties vaiko norus, su kuriuo iš tėvų jis norėtų gyventi, taip pat ir kitas aplinkybes, kurioms išsiaiškinti teismas turi užsienio valstybėje surinkti įvairius įrodymus, pavyzdžiui, gauti iš tos užsienio valstybės vaikų teisių apsaugos institucijų informaciją dėl byloje nustatytinų faktinių aplinkybių, pažymas iš darboviečių apie šalių ir jų sutuoktinių darbo užmokestį, charakteristikas, pažymas iš registru apie šalių turimą nekilnojamąjį turtą ir pan. Įrodymai užsienio valstybėse renkami tarptautinių dvišalių sutarčių dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, komercinėse ir šeimos bylose nustatyta tvarka. Jei įrodymai renkami Europos Sąjungos valstybėse, turi būti taikoma ne dvišalė sutartis, o 2001 m. gegužės 28 d. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1206/2001 „Dėl teismų bendradarbiavimo renkant įrodymus civilinėse ir komercinėse bylose“. Jeigu valstybė, kurioje renkami įrodymai, nėra Europos Sąjungos narė ar tarp Lietuvos ir tos užsienio valstybės nėra sudarytos dvišalės sutarties, tačiau ji yra 1970 m. Hagos konvencijos dėl įrodymų civilinėse ir komercinėse bylose paėmimo užsienyje dalyvė, tai įrodymai renkami šios Konvencijos nustatyta tvarka. Jei užsienio valstybė nėra Konvencijos dalyvė, prašymai suteikti teisinę pagalbą gali būti teikiami ir vykdomi diplomatiniais kanalais abipusiškumo pagrindu, t. y. kreipiamasi į Teisingumo ministeriją, o ši - į Užsienio reikalų ministeriją, kuri per savo diplomatinės ar konsulinės įstaigas užklausia tam tikras užsienio valstybės institucijas⁵⁷.

V. Nekrošius nurodo, kad teismo teisė rinkti įrodymus turėtų būti ir tam tikra proceso koncentruotumą užtikrinanti priemonė ir tuo būdu kompensuoti kai kuriuos šių bylų atžvilgiu egzistuojančius apribojimus proceso koncentruotumo srityje, nes jau pasiruošimo teismui nagrinėjimui stadijoje jisai galės išreikalauti visus jo manymu reikalingus įrodymus, kuriais šalys nesirėmė ir tuo būdu užtikrinti, jog byla būtų išnagrinėta jau per pirmąjį teismo posėdį. Visų įvardinti ypatumai prioritetą vienareikšmiškai teikia kaip galima išsamesniam ir teisingesniam bylos aplinkybių išnagrinėjimui. Proceso koncentruotumo principas šiuo atveju atsiduria antroje vietoje po ypatingo viešo intereso šių bylų išnagrinėjimu, tačiau tai nereiškia, jog nelieka jokių proceso pagreitinimo galimybių. Vis dėl to egzistuoja teismo teisė (nors ir labai ribota) atsisakyti

⁵⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. kovo 18 d. konsultacija „Dėl kai kurių Civilinio proceso kodekso normų taikymo“ // Teismų praktika. 2004, Nr. A3-101.

⁵⁷ Asser D., Valančius V., Nekrošius V., Driukas A. ir kt. Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos. Nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. - Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007. P. 268.

priimti pavėluotai pateiktus įrodymus, o realiausia priemonė, kaip jau buvo minėta – tai praktiškai neribota teismo teisė rinkti įrodymus savo iniciatyva⁵⁸.

Žinoma, šios įstatymo nuostatos neturėtų sudaryti klaidingo įvaizdžio, jog šeimos bylose apskritai atsisakoma proceso koncentracijos kaip vieno iš kertinių procesinių principų. Byla, kylanti iš šeimos teisinių santykių, dažnai labai glaudžiai susijusi su tokių socialiniu požiūriu menkai apsaugotų subjektų kaip vaikai, įvaikiai, globotiniai ir kt. teisėmis bei interesais, todėl ją išnagrinėti teisingai ir kaip galima operatyviau, suinteresuotas tiek teismas, tiek visuomenė apskritai. Dėl šių priežasčių proceso koncentruotumą šeimos bylose siekiama užtikrinti tokiais būdais kaip, pavyzdžiui, jau minėtoji teismo teisė savarankiškai rinkti įrodymus ir taip užtikrinti greitą procesą – dėl to tikėtina, jog byla materialiaja prasme bus išspręsta teisingai⁵⁹.

Aktyvus teisėjas jokiu būdu nereiškia visiško šalių vaidmens nuvertinimo. Tam tikros jo aktyvumo ribos be jokios abejonės egzistuoja ir ne maža dalimi šias ribas nubrėžia dispozityvumo, rungimosi bei nešališko teismo principai. Aktyvus teisėjo vaidmuo procese yra sąlygojamas teismo pareiga nustatyti materialią tiesą byloje. Jeigu teismas bus tik pasyvus stebėtojas, tai apie materialios tiesos nustatymo procese galimybę kalbėti neteks.

Aktyvus teisėjo vaidmuo neretai sukelia pagrįstų diskusijų dėl šio “aktyvumo” ribų. Teigiama, kad per daug aktyvus teisėjo dalyvavimas procese gali sukelti vieno iš pagrindinių procesinių principų – nešališko teismo – pažeidimą. Iš tikrųjų, ginčo šalis matydama, kaip teisėjas kitos šalies naudai reikalauja įrodymus savo iniciatyva, klausia ar ji nenorėtų pareikšti dar ir papildomo reikalavimo atsakovui, gali stipriai suabejoti teisėjo nešališkumu. Be jokios abejonės problemos čia esama ir teisėjas turėtų pakankamai atsargiai ir protingai naudotis jam suteiktomis aktyvaus teisėjo teisėmis. Nors kita vertus ši problema nėra tokia jau sudėtinga kaip kartais bandoma parodyti. Tik pažvelkime į CPK esančius teisėjo nušalinimo pavyzdinius pagrindus. Juk čia vienareikšmiškai kalbama apie privatų teisėjo suinteresuotumą bylos baigtimi (pvz.: jeigu jisai yra šalių giminaitis, pats suinteresuotas bylos baigtimi ir pan.). Tuo tarpu apie kokį privatų teisėjo suinteresuotumą gali būti kalbama kai jis realizuoja įstatymo jam uždėtą pareigą ir siekia teisingo bylos išnagrinėjimo⁶⁰.

⁵⁸ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. - Vilnius: Justitia, 2002. P. 156.

⁵⁹ Jonaitis M. Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumai pagal naująją Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą // Jurisprudencija. 2003, t. 42(34), P. 121–129.

⁶⁰ Nekrošius V. Civilinio proceso tikslai: nustatyti tiesą ar sutaikyti šalis? Konferencijos medžiaga „Civilinio proceso pirmosios instancijos teisme reforma Baltijos jūros regiono valstybėse ir centrinėje Europoje“. Vilnius, 2004, rugsėjo 16-19. - Vilnius: VU leidykla, 2004. P. 14.

Pažymėtina, kad šeimos bylų specifika lemia ir atitinkamą CPK 314 straipsnio, reglamentuojančio įrodymų priėmimą apeliacinėje instancijoje, taikymą. Nauji įrodymai gali būti teikiami ir apeliacinėje instancijoje, nes to reikalauja šių bylų pobūdis⁶¹.

Apibendrinant, darytina išvada, kad šeimos bylose esant padidintam viešajam interesui, teismas turi ne tik teisę, bet ir pareigą savo iniciatyva rinkti įrodymus, jeigu dalyvaujantys byloje asmenys tokiose bylose nepateikia įrodymų, taip pat tais atvejais, kai pateiktų įrodymų nepakanka reikšmingoms bylai aplinkybėms nustatyti. Ribojant dispozityvumo ir rungimosi principus šeimos bylose yra siekiama užtikrinti visapusišką tiek byloje dalyvaujančių asmenų, tiek trečiųjų asmenų interesų apsaugą. Tačiau apie teismo pareigą rinkti įrodymus savo iniciatyva galima kalbėti tik tuomet, kai tai būtina siekiant apsaugoti silpnesniosios teisinių santykių šalies (dažniausiai nepilnamečio vaiko) interesus, o ne atlikti už kitą šalį veiksmus, kuriuos proceso šalis yra pajėgi atlikti pati. Teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus tarnauja ir proceso spartinimui – teismas gali greitai surinkti trūkstamus įrodymus, reikalingus sprendimui priimti. Nors kartais šeimos bylose gali būti svarbus ir koncentruotumo principo įgyvendinimas, tačiau tai nėra esminis procesinių ypatumų tikslas, o tam tikrais atvejais greitas ginčo sprendimas būtų visiškai nesuderinamas su viešuoju interesu.

Išanalizavus teismų praktiką, autorės nuomone, svarstytinas bylų, susijusių su šeimos santykiais rato išplėtimo klausimas. Praktikoje pasitaiko atvejų, kai byla nagrinėjama bendrąja ginčo teiseną. Pavyzdžiui, dėl skolos priteisimo, tačiau teismo sprendimas gali turėti didelės įtakos šeimos narių teisėms ir pareigoms, socialinei gerovei. Šalims tinkamai nesinaudojant teisine gynyba, gali nukentėti vaikų interesai, todėl manytina, jog tokiose bylose teismas taip pat galėtų būti aktyvus ir rinkti įrodymus savo iniciatyva. Pavyzdžiui, vienoje byloje ginčas kilo dėl socialinio būsto nuomos mokesčio priteisimo iš atsakovės, kuri yra socialiai remtina, vieniša motina ir turi tris mažamečius vaikus. Jai buvo išnuomotas butas netinkamas gyventi, be elektros, šildymo, savivaldybės institucijoms žadant jį suremontuoti. Butas nebuvo suremontuotas dvejų metų bėgyje, bute atsakovė negyveno, o ieškovas – savivaldybė, kreipėsi į teismą dėl nuomos mokesčio priteisimo. Atsakovės šioje byloje niekas neatstovavo, dėl teisinių žinių ji nesugebėjo tinkamai savęs apginti, todėl teismas surinko dalį įrodymų savo iniciatyva pažeisdamas šalių rungimosi principą, tačiau apgindamas mažamečių ir silpnesnės šalies interesus. Autorės nuomone, tokia praktika yra teisinga ir teismai turi būti aktyvūs ne tik konkrečiose šeimos bylose, bet ir kitose, kuriose aiškiai matyti, kad teismo sprendimas gali turėti įtakos šeimos santykiams, vaikų interesams.

⁶¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. sausio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-25/2011.

3.2. Teismo teisė peržengti bylos nagrinėjimo ribas

Bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme dalyką nustato pačios ginčo šalys. Tai paaiškina rungimosi ir dispozityvumo civiliniame procese principai (CPK 12, 13 straipsniai). Kai byloje pareikštas tik ieškinys, bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme dalykas apibrėžiamas ieškinio ribomis. Ieškinio ribos nustatomos pagal ieškinio dalyką ir pagrindą. Teismas, priimdamas sprendimą, negali peržengti ieškinio ribų, t.y. negali keisti nei ieškinio dalyko (pvz., negali priteisti šaliai to, ko ji neprašo (*ultra petita*), arba priteisti daugiau, nei šalis prašo (*extra petita*)), nei ieškinio pagrindo (negali savo sprendime remtis tokiais faktais, kurių šalys teismui nenurodė, bei įrodymais, kurių byloje nėra)⁶².

CPK 320 straipsnio 2 dalis apibrėžia bylos nagrinėjimo ribas apeliacinės instancijos teisme ir numato, kad apeliacinės instancijos teismas nagrinėja bylą neperžengdamas apeliaciniame skunde nustatytų ribų. Kartu apeliacinės instancijos teismas šia CPK norma įpareigojamas patikrinti, ar nėra absoliučių sprendimo negaliojimo pagrindų, nurodytų CPK 329 str. 2, 3 dalyje. Toks reglamentavimas gali būti paaiškinamas tuo, kad procesas pirmosios ir apeliacinės instancijų teismuose grindžiamas tais pačiais principais: rungimosi, dispozityvumo ir kt. Esminis, susijęs su šalies veikimo ribomis, yra dispozityvumo principas, kuris reiškia, kad šalys gali disponuoti ir ginčo objektu, ir procesinėmis priemonėmis. Įstatymu - CPK 316 straipsniu suteikta šalims teisė apskusti priimtą teismo sprendimą, bet šalys gali šia teise ir nesinaudoti. Todėl teismas, nagrinėdamas bylą apeliacine tvarka, kaip ir pirmosios instancijos teismas, negali išeiti už apeliacinio skundo ribų. Teismas negali pradėti tirti faktų, kuriais apeliantas nesiremia, kurių nė vienas dalyvaujantis byloje asmuo neginčija. Pagal CPK 320 str. 2 dalies prasmę bylos nagrinėjimo ribas apeliacinės instancijos teisme nustato apeliacinio skundo ribos, t.y. pats apeliantas.

Tačiau CPK 376 straipsnio 3 dalis numato, kad šeimos bylose teismas turi teisę viršyti pareikštus reikalavimus, t.y. patenkinti daugiau reikalavimų, negu jų buvo pareikšta, taip pat priimti sprendimą dėl reikalavimų, kurie nebuvo pareikšti, tačiau yra tiesiogiai susiję su pareikšto ieškinio dalyku ir pagrindu.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad šeimos santykiams, nors ir reguliuojamiems civilinės teisės, Konstitucijoje yra skiriamas ypatingas dėmesys (Konstitucijos 38, 39 straipsniai), jų reglamentavimas CK daugeliu atvejų yra grindžiamas *ius cogens* normomis; ši šeimos teisinių santykių specifika lemia gana ribotą šalių dispozityvumą. O nagrinėjant ypatingosios teisenos bylas teismo vaidmuo apskritai neturi nieko bendra su šalių

⁶² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 20 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010.

dispozityvumo principo įgyvendinimu, čia veikia oficialumo principas, nes teismas ne tiek sprendžia ginčą, kiek „administruoja“ materialiosios teisės normas, užtikrina jų tinkamą įgyvendinimą konkrečioje gyvenimo situacijoje, iš esmės vykdo jam valstybės perduotas vykdomosios valdžios funkcijas⁶³.

Teismo teisę viršyti pareikštus reikalavimus sudaro ne tik galimybė patenkinti daugiau reikalavimų negu jų buvo pareikšta, bet ir priimti sprendimą dėl reikalavimų, kurie nebuvo pareikšti, tačiau yra tiesiogiai susiję su pareikšto ieškinio dalyku ir pagrindu. Ši teismo teisė šeimos bylose gali būti traktuojama kaip dispozityvumo principo, kuris yra vienas iš pagrindinių civilinio proceso ir apskritai visos civilinės teisės principų, išimtis. Dispozityvumo principas pačia bendriausia prasme reiškia, kad bylos dalyką nustato šalys; teismas negali keisti nei ieškinio dalyko, nei jo pagrindo; jis negali priteisti ieškovui to, ko šis neprašė, negali grįžti savo sprendimo faktais, kurių šalys nenurodė; tik ieškovas turi teisę didinti ar mažinti savo reikalavimų apimtį, keisti ieškinio dalyką ar pagrindą. Privatinei teisei būdingas dispozityvumas: asmenys, buvę laisvi esant materialiesiems santykiams, privalo tokie būti ir esant procesiniams santykiams. Kita vertus, dispozityvumo principas materialiojoje teisėje nėra absoliutus. Ypač tai akivaizdu šeimos teisėje, kurioje materialijų santykių atsiradimas, raida ir pabaiga nėra grynai privatus šalių reikalas, nes vienaip ar kitaip veikia kitų visuomenės narių ar visos visuomenės interesus. Kilus ginčui iš tokių materialijų teisinių santykių, byla taip pat nėra grynai privati, nes jos baigtis turi viešąjį interesą, todėl šeimos bylose teismo nevaržo šalių pareikšti prašymai dėl pažeistų teisių gynimo būdo. Atsižvelgdamas į ieškinio pagrindą, sudarančias ir paaiškėjusias bylos aplinkybes, teismas vadovaudamasis viešojo intereso apsaugos tikslais turi teisę atlikti CPK 376 straipsnio 3 dalyje nurodytus veiksmus⁶⁴.

Pavyzdžiui, aktyvaus teismo vaidmens šeimos bylose pavyzdys yra šalies reikalavimų viršijimas sprendžiant ginčus tarp skyrium gyvenančių tėvų dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo. Teismas privalo šį ginčą išspręsti iš esmės, kadangi vaiko teisė ir interesas yra turėti nuolatinę gyvenamąją vietą. Nenustačius gyvenamosios vietos su vienu iš tėvų, vaiko interesai gali būti pažeisti, kadangi nesant tarp tėvų susitarimo galimi tolimesni ginčai, kurių metu vaikas gali patirti traumuojantį, psichologiškai neigiamą poveikį. Todėl vienam iš tėvų pareiškus ieškinį dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo su juo, o kitam tėvui tokio reikalavimo nepareiškus, teismas sprenddamas ginčą turi nustatyti vaiko gyvenamąją vietą su vienu iš tėvų nepriklausomai nuo to, ar tas tėvas, su kuriuo nustatoma vaiko gyvenamoji vieta, yra pareiškęs tokį reikalavimą.

⁶³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas byloje Nr. 35/03-11/06 //Valstybės žinios. 2006, Nr. 102-3957.

⁶⁴ Asser D., Valančius V., Nekrošius V., Driukas A. ir kt. Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos. Nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. - Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007. P. 270.

Tokiu būdu teismas, viršydamas ieškinio reikalavimo ribas, teisingai taiko CK 3.169 straipsnio 2 dalies nuostatą, gindamas vaiko teises ir interesus.

Be to, teismas gali nukrypti nuo šalių pareikštų reikalavimų ir sprendamas nepilnamečių vaikų ar sutuoktinio išlaikymo dydžio nustatymo klausimus, bylas dėl bendravimo su vaikais ir dalyvavimo juos auklėjant tvarkos nustatymo.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pasisakęs, kad kiekvienu atveju, kada nagrinėjamoje byloje egzistuoja su vaiko teisėmis ir interesais susijęs elementas, t. y. šeimos teisinių santykių elementas, vaiko teisių ir interesų apsaugai skirtinas ypatingas dėmesys, o teismas, nagrinėdamas tokią bylą, yra aktyvus, kiek reikia, kad būtų apsaugotos vaikų teisės ir interesai⁶⁵. Tais atvejais, kai dalijant sutuoktinių turtą paaiškėja, kad vienas iš sutuoktinių nevykdo išlaikymo prievolės, išlaikymo išskolinimas turi būti priteistas iš sutuoktinio nepilnamečio vaiko naudai ir nesant pareikšto tokio reikalavimo⁶⁶. Išlaikymo išskolinimas gali būti priteisiamas CK 3.196 straipsnio 1 dalies 2 ir 3 punktuose nustatytais formomis, t. y. konkrečia pinigų suma arba priteisiant vaikui tam tikrą turtą. Kokia forma priteisti išlaikymo išskolinimą, priklauso nuo reikalavimo, tačiau įstatyme (CPK 376 straipsnio 3 dalis) leidžiama teismui nustatyti ir kitokia forma, jeigu tai labiau atitinka vaiko interesus⁶⁷. Taigi proceso teisės normomis teismas įgalinamas siekti apsaugoti nepilnamečių vaikų interesus, ginti nedarbingų, paramos reikalingų ir kitų socialiai pažeidžiamų šeimos narių interesus, nes šių asmenų teisių apsauga ir gynimas reiškia kartu ir viešojo intereso gynimą.

Tačiau, būtina pažymėti, kad remiantis Aukščiausiojo Teismo praktika, CPK 376 straipsnyje įtvirtinta teismo pareiga savaime nereiškia teismo pareigos būti aktyviam visose šeimos bylose ar visų byloje pareikštų reikalavimų apimtyje. Ši teismo pareiga turi būti derinama su asmenų procesinio lygiateisiškumo, rungimosi ir dispozityvumo principais (CPK 17, 12, 13 straipsniai), todėl kiekvienoje byloje teismas turi teisę įvertinti faktines aplinkybes, sudarančias teisinį pagrindą teismui aktyviai veikti, tam, kad ši išimtinė taisyklė būtų taikoma tik konkrečioje byloje ar tokioje byloje pareikštų reikalavimų daliai ir netaptų privaloma visiems reikalavimams šeimos bylose⁶⁸.

Apibendrinant, darytina išvada, kad aktyvų veikimą šeimos bylose teismui palengvina ir CPK 376 straipsnyje įtvirtinta galimybė, atsižvelgiant į ieškinio pagrindą sudarančias ir teismo posėdyje paaiškėjusias bylos aplinkybes, viršyti pareikštus reikalavimus, t. y. teismas turi teisę patenkinti daugiau reikalavimų, negu jų buvo pareikšta, bei priimti sprendimą dėl reikalavimų, kurie nebuvo pareikšti, tačiau yra tiesiogiai susiję su pareikšto ieškinio dalyku ir pagrindu.

⁶⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-141/2011.

⁶⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-538/2006.

⁶⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-525/2011.

⁶⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 20 d. nutarimas civilinėje byloje Nr.3K-P-186/2010.

Aktyvaus teismo veikimo imperatyvas taip pat sąlygoja tai, kad apeliacinės instancijos teismas šeimos bylose turi teisę peržengti bylos nagrinėjimo ribas, tokie teismo įgaliojimai tiesiogiai įtvirtinti įstatyme – CPK 320 straipsnyje. Ši teismui, nagrinėjant šeimos bylas, suteikta teisė išreiškia siekį išsaugoti santuoką, apsaugoti labiausiai socialiai pažeidžiamų šeimos narių, pirmiausia – vaikų, interesus.

Atlikus teismų praktikos analizę šeimos bylose, nustatyta, kad teismai dažnai netinkamai taiko CPK 376 straipsnio 3 dalies nuostatas, t.y. neperžengia ieškinio ribų, nors pagal bylos aplinkybes tai buvo būtina padaryti.

Pavyzdžiui, vienoje iš bylų Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, kad dalydami sutuoktinių bendrąją jungtinę nuosavybę, bylą nagrinėję teismai neįvertino byloje nustatyto fakto, jog ieškovas turi asmeninio tęstinio pobūdžio prievolę išlaikyti nepilnamečę dukterį dėl nevykdytos pareigos teikti išlaikymą susidariusi ieškovo skola turėjo būti sumokėta iš ieškovui tenkančio turto dalies, o ieškovui priteista likusi jam tenkančio turto dalis. Teismas nepilnamečio kreditoriaus interesus privalėjo apginti vadovaudamasis CPK 376 straipsnio 3 dalimi. Tais atvejais, kai dalijant sutuoktinių turtą paaiškėja, jog vienas iš sutuoktinių nevykdo išlaikymo prievolės, išlaikymo skola turi būti priteista iš sutuoktinio nepilnamečio vaiko naudai ir nesant pareikšto tokio reikalavimo⁶⁹.

Kitoje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad priteisdamas atsakovui 105 tūkst. Lt kompensaciją vietoje jo prašomų 80 tūkst. Lt, apeliacinės instancijos teismas rėmėsi CPK 376 straipsnio 3 dalies nuostata, kurioje įtvirtinta galimybė viršyti ieškinio pagrindą ir dalyką. Ši teismo teisė reiškia ne tik galimybę patenkinti daugiau reikalavimų negu jų buvo pareikšta, bet ir priimti sprendimą dėl reikalavimų, kurie nebuvo pareikšti, tačiau yra tiesiogiai susiję su pateikto ieškinio pagrindu ir dalyku. Tokia teismo teisė šeimos bylose gali būti traktuojama kaip vieno iš pagrindinių civilinio proceso principų – dispozityvumo – išimtis. Civilinio proceso teisės doktrinoje pripažįstama, kad teismas, atsižvelgdamas į ieškinio pagrindą sudarančias aplinkybes ir vadovaudamasis viešojo intereso apsaugos tikslais, turi teisę atlikti CPK 376 straipsnio 3 dalyje nustatytus veiksmus. Tokiu būdu aktyvus teismo vaidmuo gali reikštis nagrinėjant reikalavimus dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo tėvams gyvenant skyrium, dėl bendravimo su vaikais ir dalyvavimo juos auklėjant tvarkos nustatymo, dėl nepilnamečių vaikų ar sutuoktinių išlaikymo, taip pat kitus panašius materialiuosius reikalavimus, kurie nėra grynai privataus pobūdžio, bet irgi yra susiję su viešuoju interesu. Remdamasi tuo, kas išdėstyta, teisėjų kolegija konstatavo, kad šioje konkrečioje šeimos byloje apeliacinės instancijos teismas, išeidamas už ieškinio dalyko ir pagrindo, nenurodė, kuo reiškiasi

⁶⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-538/2006.

viešasis interesas, dėl kurio galėtų būti padidinta atsakovo prašoma priteisti kompensacija už 1/2 dalies buto vertę, kai pažeidžiami atsakovo, kaip buvusio sutuoktinio, interesai ir koku būdu tai veikia visuomenės interesus. Dėl to apeliacinės instancijos teismas viršijo ieškinio pagrindo ir dalyko ribas bei pažeidė CPK 376 straipsnio 3 dalies nuostatas. Teisėjų kolegija nurodė, kad taip buvo pažeisti dispozityvumo ir rungimosi principai, nes ieškovė neteko galimybės prieštarauti atsakovo apeliacinės instancijos teisme pateiktam turto įkainojimui, pagal kurį ginčo buto vertė nustatyta 210 tūkst. Lt (CPK 12, 13 straipsniai). Taip pat, peržengdamas apeliacinio skundo ribas, apeliacinės instancijos teismas pažeidė CPK 320 straipsnio 2 dalį, nes šiuo atveju nebuvo viešojo intereso, sudarančio pagrindą viršyti apeliacinio skundo ribas. Prašydamas padalyti santuokoje įgytą butą, atsakovas nurodė, kad jo rinkos vertė 160 tūkstančių litų. Tokiam turto įkainojimui neprieštaravo ieškovė, pripažindama tokią buto rinkos vertę jungtinės sutuoktinių nuosavybės pabaigoje⁷⁰.

Apibendrinant, darytina išvada, kad CPK 376 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta teismo teisė viršyti pareikštus reikalavimus būtina užtikrinti viešąjį interesą, apsaugoti silpnesnės teisinio santykio šalies interesus. Tačiau atsižvelgiant į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką⁷¹ aiškinant CPK 376 straipsnio 3 dalies nuostatas, autorės nuomone, galima daryti išvadą, kad teismas laikosi pozicijos, jog esant viešajam interesui, siekiant apsaugoti silpnesnės teisinio santykio šalies interesus teismas ne tik turi teisę savo iniciatyva peržengti bylos nagrinėjimo ribas, bet ir privalo tai padaryti. Taigi Lietuvos Aukščiausiasis Teismas CPK 376 straipsnio 3 dalyje numatytą teismų teisę, laiko ne teise, o pareiga. Autorės nuomone, tokia pozicija teisinga ir pateisinama, nes sprendžiant šeimos bylas būtina atsižvelgti į jų specifiką. Šeimos, tėvystės ir vaikystės vertybių, tėvų teisių ir pareigų auklėjant savo vaikus bei vaikų interesų apsauga sudaro konstitucinius Lietuvos visuomenės santvarkos pagrindus. Šeimos ginčų išsprendimas susijęs su visuomenės sanklodos pagrindų išsaugojimu ir puoselėjimu. Todėl sprendžiant tokius ginčus būtina vadovautis Konstitucijoje, Lietuvos Respublikos sudarytose tarptautinėse sutartyse ir įstatymuose įtvirtintais viešaisiais interesais (šeimos santykių reglamentavimo pagrindiniais principais ir vertybėmis), kurių apsaugą gali užtikrinti tik aktyvus teismas. Spręsdamas šeimos bylas, pavyzdžiui, dėl turto padalijimo būdo, teismas turi atsižvelgti į būtinybę apsaugoti vaikų naudojimosi gyvenamuoju namu teises ir galimybę padalyti gyvenamąjį namą natūra. Tais atvejais, kai buto patalpų išplanavimo būdas, neleidžia į kurią nors patalpą patekti atskirai, nepereinant kitų patalpų ir esant vaikų motinos ir kitų buto gyventojų konfliktiniam santykių pobūdžiui su tėvu, nekonfliktiškų ir saugių gyvenimo sąlygų užtikrinimas nepilnamečiam vaikui lemia svarbias aplinkybes, dėl kurių teismas neturėtų buto padalinti natūra ir t.t..

⁷⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-513/2008 .

⁷¹ Pvz.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-291/2011.

Autorės nuomone, atsižvelgiant į aukščiau išdėstytus argumentus, tikslinga pakeisti CPK 376 straipsnio 3 dalį, joje nurodant, kad „Teismas, atsižvelgdamas į ieškinio pagrindą sudarančias ir teismo posėdyje paaikšėjusias bylos aplinkybes, esant viešajam interesui ar siekiant apsaugoti silpnesnės teisinio santykio šalies interesus, privalo viršyti pareikštus reikalavimus, t. y. patenkinti daugiau reikalavimų, negu jų buvo pareikšta, taip pat priimti sprendimą dėl reikalavimų, kurie nebuvo pareikšti, tačiau yra tiesiogiai susiję su pareikšto ieškinio dalyku ir pagrindu, jeigu tai būtina ginant viešąjį interesą, apsaugant vaikų ar silpnesnės šalies teises ir teisėtus interesus“.

3.3. Teismo teisė savo iniciatyva taikyti įstatymuose numatytą alternatyvų asmens (ar vaiko) teisių ar teisėtų interesų gynimo būdą

Bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme ribas apibrėžia ieškinio (priešieškinio) ribos, kurios nustatomos pagal ieškinio (priešieškinio) dalyką ir faktinį ieškinio pagrindą (CPK 135 straipsnio 1 dalies 3, 4 punktai). Taigi ieškinio ribas apibrėžia teisme pareikštų materialinių teisių reikalavimų visuma (ieškinio dalykas) ir aplinkybės, kuriomis šie reikalavimai yra grindžiami, bei jas patvirtinantys įrodymai (faktinis ieškinio pagrindas). Kadangi pagal CPK 42 straipsnio 1 dalį tik ieškovui priklauso teisė pakeisti ieškinio dalyką ar pagrindą, padidinti ar sumažinti ieškinio reikalavimus, tai teismas, priimdamas procesinį sprendimą, negali peržengti ieškinio ribų, t. y. negali keisti nei ieškinio dalyko (negali priteisti ieškovui to, ko jis nereikalavo (*ultra petita*), ar priteisti daugiau, nei jis reikalavo (*extra petita*), nei ieškinio pagrindo (sprendime negali remtis tokiais faktais, kurių ieškovas nenurodė, bei įrodymais, kurių byloje nėra) (CPK 265 straipsnio 2 dalis). Nuo faktinio ieškinio pagrindo reikia skirti teisinį ieškinio pagrindą, t. y. ginčo santykiui taikytinas teisės normas. Faktinių bylos aplinkybių nustatymas ir teisinė kvalifikacija, teisės normų aiškinimas ir taikymas ginčo santykiui yra bylą nagrinėjančio teismo prerogatyva (*iura novit curia*), todėl ieškinio pareiškime ieškovo nurodytas teisinis ieškinio pagrindas teismo nesaisto.

Tačiau, šeimos bylose, CPK 376 straipsnio 4 dalyje numatyta teismo teisė priimti sprendimą *ultra petita*, t. y. jeigu byloje pareikštas vienas iš įstatymuose numatytų alternatyvių reikalavimų, teismas, nustatęs, jog jį tenkinti nėra pagrindo, gali savo iniciatyva taikyti įstatymuose numatytą alternatyvų asmens teisių ar teisėtų interesų gynimo būdą. Ši teismo teisė užtikrina aktyvų teismo vaidmenį šeimos bylose. Teismo aktyvumas, nustatant alternatyvų teisių ir teisėtų interesų gynimo būdą, taip pat pagrindžiamas viešojo intereso užtikrinimu - teismas turi

vadovautis prioritetiniu vaikų teisių, interesų apsaugos ir gynimo principu (Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 3 straipsnis, CK 3.3 straipsnio 1 dalis).

Laiduodamas teismui tokią teisę įstatymų leidėjas sudarė galimybes teismui dar vienu atveju būti aktyviam šeimos bylose. Autorės nuomone, tai nėra savitiksliis dalykas, tai reikalinga užtikrinti viešąjį interesą, apsaugoti silpnesnės teisinio santykio šalies interesus. Aptariama teismo teisė analizuotina sistemiskai, ne tik procesinio įstatymo rėmuose. CK 3.183 str. 2 d. nurodyta, kad teismas priima sprendimą atsizvelgdamas į susidariusią padėtį ir vaiko interesus. Tai reiškia, kad teismas nėra saistomas pareikštų reikalavimų, kartu – jų pagrindimo, o privalo išsamiai išnagrinėti susidariusią padėtį ir priimti sprendimą atsizvelgdamas į vaiko interesus, tai reiškia, kad nesvarbu, koks reikalavimas yra pareikštas, teismas privalo priimti sprendimą, kuris atitiktų ir esamą padėtį ir vaiko interesus, nes tik taip galima pasiekti tikslą apginti vaiko teises ir apsaugoti jį nuo galimų žalingų padarinių.

Kilkelly U. ir Lundy L. nurodo, kad sprendžiant šeimos bylas svarbiausia užtikrinti vaiko teisių apsaugą, kuri yra preoritetinė lyginant su kitais šeimos nariais, todėl teismas pats turi nuspręsti koks sprendimas geriau atitinka vaiko interesus ir jo nesaisto bylos šalių reikalavimai⁷².

Akivaizdžiausiai ši teismo teisė pasireiškia sprendžiant klausimus dėl nepilnamečių vaikų išlaikymo. Pavyzdžiui, jei bylos šalis prašė priteisti išlaikymą turtu (CK 3.72 straipsnio 8 dalis), teismas, gindamas socialiai silpnesnės šalies interesus, nustatęs, kad priteisti išlaikymo turtu yra neįmanoma, gali priteisti išlaikymą vienkartinę pinigų suma arba periodinėmis išmokomis, net jei tokio prašymo šalis nebuvo pareiškusi.

Be to, teismas gali priimti sprendimą *ultra petita*, t. y. jis nėra saistomas šalių pareikštų reikalavimų ir nagrinėjant ieškinius dėl tėvų valdžios apribojimo bei pareiškimus dėl vaiko atskyrimo nuo tėvų (CK 3.183 straipsnio 2 dalis). Teismas privalo išsamiai išnagrinėti susidariusią padėtį ir priimti sprendimą, atsizvelgdamas į nustatytas aplinkybes, vadovaudamasis vaiko interesais: gali būti steigiama nuolatinė vaiko globa (rūpyba), t. y. konkretus asmuo skiriamas vaiko globėju (rūpintoju), arba pavedama įsteigti laikinąją globą (rūpybą), vaikas perduodamas vaiko teisių apsaugos institucijai ir ši jį laikinai įkurdina, kol jam bus paskirta nuolatinė globa (rūpyba). Taigi ir šiuo atveju teismas gali nukrypti nuo šalių prašymo ir taikyti alternatyvųjį gynimo būdą, jei, žinoma, jis geriau užtikrina asmens, kurio teisės ginamos, interesus⁷³.

⁷² Kilkelly U., Lundy L. Children's rights in practice: using the CRC as an auditing tool. Child and Family Law Quarterly // Peer Reviewed Journal, 2006. P. 11-12.

⁷³ Asser D., Valančius V., Nekrošius V., Driukas A. ir kt. Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos. Nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. - Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007. P. 273-274.

Pažymėtina, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ne vienoje byloje⁷⁴ yra nurodęs, kad nepilnamečio vaiko interesus teismas privalo įvertinti, tiek sprenddamas ar neturi būti nukrypta nuo sutuoktinių bendro turto lygių dalių principo, tiek ir nustatydamas bendro turto padalijimo būdą. Nukrypimas nuo bendro sutuoktinių turto lygių dalių principo, atsižvelgiant į nepilnamečių vaikų interesus ir tuo pagrindu skiriant tam iš tėvų, su kuriuo lieka gyventi nepilnamečiai vaikai, didesnę turto dalį, pateisinama jam tenkančia didesne našta, auginant ir ugdant šalių nepilnamečius vaikus.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje šios kategorijos bylose pripažįstama, kad svarbiausia apginti šalių nepilnamečių vaikų interesus, kurie kenčia nuo nesantaikos tarp buvusių sutuoktinių jų tėvų (CK 3.3 straipsnyje įtvirtintas prioritetingas vaiko teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principas ir įpareigojimas, taikant šeimos įstatymus, užtikrinti, kad nepilnamečiai vaikai būtų apsaugoti nuo netinkamos kitų šeimos narių įtakos; būtina vaikams užtikrinti tinkamas gyvenimo sąlygas bylos nagrinėjimo metu (kol jie nepilnamečiai)). Dėl to teismas laikosi nuostatos, kad nukrypimas nuo bendro sutuoktinių turto lygių dalių principo, atsižvelgiant į nepilnamečių vaikų interesus ir tuo pagrindu skiriant tam iš tėvų, su kuriuo lieka gyventi nepilnamečiai vaikai, didesnę turto dalį, pateisinama jam tenkančia didesne našta, auginant ir ugdant šalių nepilnamečius vaikus. Šiose bylose Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, kad esant būtinybei apginti nepilnamečių vaikų interesus, teismai privalo parinkti alternatyvų vaiko teisių ar teisėtų interesų gynimo būdą, kad būtų apgintos jo teisės ir teisėti interesai. Taigi teismas nurodė, kad CPK 376 straipsnio 4 dalies norma numato ne tik teismo teisę, bet ir pareigą.

Atsižvelgiant į tai, siūlytina papildyti CPK 376 straipsnio 4 dalį, joje nurodant, kad „Jeigu byloje pareikštas vienas iš įstatymuose numatytų alternatyvių reikalavimų, teismas, nustatęs, jog tenkinti pareikštą reikalavimą nėra pagrindo, o pažeisti vaiko ar silpnesnės šalies interesai gali būti apginti pritaikius alternatyvų šių asmenų teisių ar teisėtų interesų gynimo būdą, teismas privalo taikyti įstatymuose numatytą alternatyvų asmens (ar vaiko) teisių ar teisėtų interesų gynimo būdą.“

3.4. Teismo pareiga imtis priemonių šalims sutaikyti

Teisinės taikos atkūrimas tarp ginčo šalių yra vienas pagrindinių civilinio proceso tikslų, įtvirtintų Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 2 straipsnyje. Pastebima, kad

⁷⁴ Pvz.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-49/2008, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-353/2008, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-220/2007 ir kt.

teisinės taikos atkūrimas daugeliu atveju užkerta kelią šalių tarpusavio santykių tolesnei plėtočiai. Vis dažniau girdime sąvoką „socialinė taika“. Koks santykis egzistuoja tarp sąvokų „teisinė taika“ ir „socialinė taika“? Aišku viena – lygybės ženklo tarp šių sąvokų dėti negalime. Teisinė taika reiškia ginčo išsprendimą iki tokio lygio, kad neegzistuotų joks teisinis pagrindas kuriai nors iš šalių kelti savo reikalavimus. R. Simaitis teisinę taiką siūlo vadinti formaliaja⁷⁵. Teisinę taiką sukuria teismo sprendimas, kuriam, deja, nelemta turėti galios atkurti šalių tarpusavio bendravimą. Būtent todėl teismui priėmus teisėtą, nešališką ir teisingą sprendimą, šalys lieka priešiškausiai nusiteikusios viena kitos atžvilgiu. Teisinio pagrindo tolesniems ginčams nebuvimas tik pašalina „išspręstą“ problemą iš teisminės sistemos akiračio. Tačiau dažnai socialinė taika tarp šalių, nors ir įsivyravus teisinei taikai, neatkuriamą.

Autorės nuomone, nagrinėjant šeimos bylas labiau pageidautina yra socialinė taika, kuri gali padėti išsaugoti gerus šalių tarpusavio santykius arba net išsaugoti šeimą. Todėl tiek CPK, tiek CK Šeimos knygoje įstatymo leidėjo nustatyta ir smulkiai reglamentuota teismo pareiga siekti šalių susitaikymo. Ši teismo funkcija svarbi šeimos bylose, būtent santuokos nutraukimo bylose, nes taikus ginčo išsprendimas abipusių kompromisų būdu, tai yra joms sudarant taikos sutartį, yra naudingas tiek patiems sutuoktiniams, tiek visai visuomenei. Tai atspindi tiek privatų, tiek viešąjį interesą. Šiuo atveju viešąjį interesą lemia valstybės ir visuomenės pripažįstama šeimos, kaip socialinio ir teisės instituto svarba, o šeimos narių teisių ir teisėtų interesų gynimas iš esmės yra viešojo intereso gynimas. Teismas, priimdamas sprendimą šeimos teisinių santykių byloje, privalo pirmiausia siekti apsaugoti nepilnamečių vaikų interesus, ginti labiausiai socialiai pažeidžiamų šeimos narių interesus ir imtis priemonių šalims sutaikyti.

Tikėtina, kad teisinio santykio šalims pačioms (nors ir tarpininkaujant teismui) sutarus dėl taikos sutarties sudarymo byloje bus lengviau laikytis jos sąlygų, be to, pats ginčo sprendimas atrodys teisingesnis, tuo pačiu ir priimtinesnis, nes jis bus prieitas abipusių nuolaidų būdu. Tai reikš ir tą, jog atkuriamą neformali, o materialioji taika⁷⁶.

Teismas siekdamas sutaikyti šalis šeimos bylose gali imtis įvairių priemonių: rengdamasis bylos nagrinėjimui surengti neformalius pokalbius su sutuoktiniais, rinktis žodinį o ne rašytinį procesą, taip pat gali pasiūlyti sutuoktiniams pasikonsultuoti specialiose šeimos krizių įstaigose ir panašiai⁷⁷. Šiems tikslams pasiekti gali būti taikoma ir teisminė mediacija, tačiau kaip praktika rodo, labai mažas skaičius proceso dalyvių ja naudojasi, dėl prasto informuotumo, galimybės vilkinti procesą ir kitų priežasčių.⁷⁸

⁷⁵ Simaitis R. Teisminis sutaikymas // Teisė. 2004, Nr. 52. P. 22.

⁷⁶ Teismo pareiga siekti taikaus ginčo sprendimo. <http://www.seimosteise.lt/teismo-pareiga-siekti-taikaus-ginco-sprendimo/>, prisijungimo laikas: 2012-01-14.

⁷⁷ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. – Vilnius: Justitia, 2002. P. 122.

⁷⁸ Vilimavičiūtė I. Ar teisminė mediacija išlaikys bandomąjį egzaminą? // Teisės žinios. 2006, Nr. 1 (14). P. 9-10.

Autorės nuomone, šeimos ginčiuose reikėtų dažniau taikyti taikinimą. Šiuo atveju sutiktina su Roger C. Clapp nuomone, kad šeimos ginčiuose labai svarbus tikras kompromisas. Vertingas tikslas daugelyje šeimos ginčų yra pasiekti ankstyvą kompromisinį susitarimą, dėl daugybės svarbių ir aiškių priežasčių. Nors praktika rodo, kad praėjus šiek tiek laiko kai kurie susitarimai šeimos ginčiuose pamirštami, tačiau ir teismo pasiekti rezultatai taip pat neišlieka⁷⁹.

Taigi šeimos ginčiuose svarbu ne tik rasti sprendimą, bet pasiekti, kad jis būtų šalims ištis priimtinas. Kitas svarbus tikslas daugelyje šeimos ginčų yra išsaugoti santykius. Skyrybų ginčiuose tolimesnių santykių išsaugojimas yra itin svarbus ne tik besiskiriantiems, bet dar labiau jų vaikams. Kai kuriais atvejais galima pasiekti susitarimą ir išsaugoti šalių tolimesnius santykius. Šis tikslas dažniau pasiekiamas taikinamajame tarpininkavime, nei bylą nagrinėjant teisme.

Tačiau CPK 376 straipsnio 2 dalyje numatyta teismo pareiga siekti ne tik sutaukinti šalis, bet taip pat apsaugoti vaikų teises ir interesus. Ši pareiga reiškia, kad teismai, sprenddami šeimos ginčus, visų pirma turi vadovautis CK įtvirtintu prioritetinges vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principu. Konstitucijos 39 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad nepilnamečius vaikus gina įstatymas. Vieni iš bendrųjų vaiko teisių apsaugos principų yra tai, kad visur ir visada pirmiausia turi būti atsižvelgiama į teisėtus vaiko interesus, nè vienas vaikas negali būti paliktas be gyvenamojo būsto, minimalių pragyvenimo lėšų ir globos ar rūpybos, o sandoriai, sudaryti paliekant vaiką be gyvenamojo būsto, pripažįstami negaliojančiais.

Taigi teismai, sprenddami šeimos ginčus, visų pirma turi vadovautis CK įtvirtintu prioritetinges vaikų teisių ir interesų apsaugos bei gynimo principu, ir *ex officio* kiekvienoje byloje nustatyti konkretaus vaiko interesus. Teismas turi vadovautis objektyviais kriterijais, nulemiančiais išsilavinusios, sveikos, aukštų moralinių savybių, tvirtos vaiko asmenybės vystymąsi. Vaiko interesų apsauga įtvirtinta teisės aktuose, todėl nustatydamas jų turinį teismas turi atsižvelgti į teisės aktuose įtvirtintas vaikų teises ir remtis ne vienu iš vaiko interesų turinio elementų, o įvertinti jų visumą⁸⁰.

Šią teismo pareigą detalizuoja konkrečios CK normos. Pavyzdžiui, remdamasis CK 3.41 str. 2, 3 ir 5 d., teismas gali atsisakyti tvirtinti sutartį dėl santuokos nutraukimo padarinių, kuri pažeidžia sutuoktinių, nepilnamečių vaikų interesus ir taip toliau.⁸¹

Tačiau, autorės nuomone, ši teismo pareiga sutaukinti šalis nėra absoliuti ir nustačius, jog šalių susitaikymas gali pažeisti vaikų interesus, teismas taikinimo procedūros neturėtų taikyti. Pavyzdžiui, tais atvejais, kai vyras šeimoje smurtauja, vartoja alkoholinius gėrimus, kenkia normaliam vaiko vystymuisi, atsižvelgiant į vaiko interesus teismas neturėtų stengtis sutaukinti

⁷⁹ Clapp Roger C. Family Law Disputes Cry Out for Mediated Settlements. American arbitration association. Handbook on mediation. - New York: JurisNet, 2006. P. 341.

⁸⁰ Asser D., Valančius V., Nekrošius V., Driukas A. ir kt. Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos. Nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. - Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007. P. 269.

⁸¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-207/2003.

tokių šalių. Manytina, jog teismas sprendimą netaikyti šalių turėtų užfiksuoti procesiniuose dokumentuose.

Pažymėtina, kad užsienio valstybėse nagrinėjant šeimos bylas plačiai taikomas tarpininkavimas, kuriuo siekiama jas sutaikyti. Baruch R.A. ir Folger J.P. teigia, kad tarpininkavimą šeimos bylose reikia laikyti derybų versija, kuomet ginčo tarp šalių sprendimo procese trečiasis nepriklausomas asmuo - „mediatorius“ – padeda šalims vesti derybų procesą ir pasiekti abiem pusėms naudingą ginčo sprendimą, pritaikydamas specialią metodiką, savo profesinę patirtį, žinias bei psichologines poveikio šalims priemones⁸².

Idėja teisminį tarpininkavimą pradėti taikyti Lietuvoje kilo dar 2003 m. Kanados taikomo teismo tarpininkavimo modelio pagrindu. Vėliau apie panašius teismo tarpininkavimo projektus ir jų rezultatus patirties buvo semtasi iš Vokietijos, JAV, Skandinavijos valstybių, Didžiosios Britanijos, Slovėnijos teismų⁸³. Lietuvos „Bandomasis teismo tarpininkavimo projektas“ pradėjo veikti LR CPK 231 str. 1 d., Teismų tarybos 2005 m. gegužės 20 d., patvirtintų Teisminės mediacijos taisyklių⁸⁴, o šiuo metu yra įgyvendinamas Teisėjų tarybos 2007 m. sausio 26 d., patvirtintos naujos redakcijos Teisminės mediacijos taisyklių⁸⁵ pagrindu. Teisminės mediacijos taisyklės yra taikomos išsiplėtusiam teismo tarpininkavimo projektui nuo 2007 m. spalio 1 d. tačiau teisminė mediacija Lietuvos teismuose taikoma labai retai, nes ją mažai siūlo teisėjai, o šalys turi mažai žinių apie tai ir mažai pasitiki tokiomis procedūromis, todėl manytina, kad ateityje reikėtų tokią teisėjų ir visuomenės nuomonę keisti, nes teisminė mediacija padeda spręsti ginčus taikiai, kas labai svarbu bylose, kylančiose iš šeimos santykių.

3.5. Laikinųjų apsaugos priemonių taikymas teismo iniciatyva

Šeimos bylose teismas, atsizvelgdamas į sutuoktinių vaikų, taip pat į vieno sutuoktinio interesus, gali taikyti laikinąsias apsaugos priemones, numatytas LR CK 3.65 str., iki kol bus priimtas teismo sprendimas. CK 3.65 str. – speciali norma, įtvirtinanti specialių laikinųjų apsaugos priemonių institutą, nagrinėjant ginčus šeimos santykiuose. Šių priemonių tikslas – maksimaliai apsaugoti vaiko teises ir interesus iki tėvų ginčo išsprendimo iš esmės. Taigi

⁸² Baruch R.A., Folger J.P. *The Promise of Mediation*. - San Francisco: Jossey-Bass publishers, 2004. P. 64.

⁸³ Vilimavičiūtė I. Ar teisminė mediacija išlaikys bandomąjį egzaminą? // Teisės žinios. 2006, Nr. 1 (14). P. 9-10.

⁸⁴ Teisminės mediacijos taisyklės, patvirtintos 2005 m. gegužės 20 d. Teismų tarybos nutarimu Nr. 13P- 348. http://www.infolx.lt/porta/papildomio/20050520-348%20De1%20teismines%20mediacijos_pataisyta.doc, prisijungimo laikas: 2012-01-17.

⁸⁵ Teisminės mediacijos taisyklės, patvirtintos 2005 m. gegužės 20 d. Teismų tarybos nutarimu Nr. 13P- 348 (2007 m. sausio 26 d. Teisėjų tarybos nutarimo Nr. 13 P-15 redakcija). http://www.teismai.lt/dokumentai/tarybos_nutarimai/aktualios_redakcijos/20050520-348_0.doc, prisijungimo laikas: 2012 01 17.

nagrinėdamas prašymą dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo teismas turi nustatyti, ar yra reali grėsmė vaiko turtiniams ar neturtiniams interesams konkrečioje byloje.

CK 3.65 straipsnio 2 dalyje numatytos šios laikinosios apsaugos priemonės: įpareigojimas, esant galimybei, vieną sutuoktinių gyventi skyrium; nepilnamečių vaikų gyvenamosios vietos nustatymas su vienu iš tėvų; įpareigojimas vieną sutuoktinių netrukdyti kitam sutuoktiniui naudotis tam tikru turtu; laikino išlaikymo priteisimas iš vieno sutuoktinio nepilnamečiams vaikams ar kitam sutuoktiniui; turto areštas kol bus išspręstas jo priklausomybės nuosavybės teise vienam sutuoktiniui klausimas, taip pat siekiant užtikrinti išlaikymo mokėjimą; vieno sutuoktinio turto areštas, kurio verte būtų galima užtikrinti teismo išlaidų atlyginimą kitam sutuoktiniui; uždraudimas vienam sutuoktiniui matytis su nepilnamečiais vaikais ar lankytis tam tikrose vietose.

Taigi CK 3.65 straipsnyje „Laikinosios apsaugos priemonės“ įtvirtinta teismo diskrecija, atsižvelgus į sutuoktinių vaikų, taip pat į vieno sutuoktinio interesus, taikyti laikinąsias jų apsaugos priemones, kol bus priimtas teismo sprendimas. Šios teisės normos tikslas - apsaugoti nepilnamečių vaikų interesus - yra aktualus visoms iš šeimos santykių kilusioms byloms, ne tik santuokos nutraukimo dėl sutuoktinio kaltės atvejais. Teisėjų kolegija išaiškina, kad šeimos santykių prigimtis ir teisinio reglamentavimo principai lemia, jog CK 3.65 teisės norma laikytina bendrąja CK trečiosios knygos „Šeimos teisė“ normų reglamentuojamiems santykiams, kartu – specialiaja kitų įstatymų atžvilgiu, todėl teismas gali joje numatytas priemones taikyti visais atvejais, kai konstatuoja tam pakankamą pagrindą – aplinkybes, kurios patvirtina, kad nesiėmus laikinųjų apsaugos priemonių bus pakenkta turtinėms ar asmeninėms neturtinėms nepilnamečio vaiko ar vieno sutuoktinio teisėms. Teismas gali imtis CK 3.65 straipsnyje nustatytų laikinųjų apsaugos priemonių remdamasis suinteresuotų asmenų prašymu, taip pat savo iniciatyva, kai būtina apsaugoti vaiko (vaikų) interesus, *inter alia* ir bylose, kuriose sprendžiamas vaiko globos klausimas⁸⁶.

Kartais teismų praktikoje kyla klausimas ar šias laikinąsias apsaugos priemones galima taikyti visoms šeimos byloms, nes nurodytas straipsnis yra patalpintas CK Šeimos knygos III skyriuje reglamentuojančiame santuokos negaliojimą, o CPK 145 straipsnio 1 dalies 11 punktą numato tik laikino materialinio išlaikymo priteisimą. Tačiau teismų praktikoje šios laikinosios apsaugos priemonės taikomos ir kitose šeimos bylose ir šiai praktikai reikėtų tik pritarti, nes jau minėta procesinė norma (CPK 145 str. 1 d. 11 p.) numato laikinų apribojimų nustatymą ir galima taikyti CK 3.65 straipsnyje numatytus apribojimus - įpareigoti, esant galimybei, vieną sutuoktinių gyventi skyrium, nustatyti nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą su vienu iš tėvų; įpareigoti vieną sutuoktinių netrukdyti kitam sutuoktiniui naudotis tam tikru turtu, uždrausti vienam

⁸⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-216/2011.

sutuoktiniui matytis su nepilnamečiais vaikais ar lankytis tam tikrose vietose ir panašiai.

Tačiau reikia pažymėti, kad teismas taikydamas laikinasias apsaugos priemones negali peržengti rungimosi principo ribų ir taikydamas laikinasias apsaugos priemones turi nurodyti kokį viešąjį interesą jis gina, t. y. teismo nutartis turi būti pagrįsta ir motyvuota. Pavyzdžiui, vienoje iš bylų⁸⁷ Vilniaus apygardos teismas nurodė, kad nepagrįstai pirmosios instancijos teismas nustatė, jog tėvas gali bendrauti su sūnumi dalyvaujant tik mažamečio vaiko auklei. Nustatyti sąlygą dėl auklės dalyvavimo bendraujant tėvui su vaiku neprašė nei vienas iš tėvų. LR CPK 144 straipsnio 2 dalis numato, kad teismas gali taikyti laikinasias apsaugos priemones tik tais atvejais, kai tai yra būtina siekiant apginti viešąjį interesą, tačiau teismas nenurodė, kokį viešąjį interesą gina, savo iniciatyva nurodydamas, kad bendravime turi dalyvauti auklė. Be to, šioje dalyje teismas išsprendė dėl neįtrauktų dalyvauti į bylą asmenų teisių ir pareigų - auklės, kurios net asmenybės duomenų byloje nėra. Taigi teismo aktyvumas sprendžiant laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimą šeimos bylose yra skatinamas, tačiau kartu negali būti peržengtos tam tikros rungimosi principo ribos.

Atkreiptinas dėmesys, kad kartais šeimos bylose laikinųjų apsaugos priemonių taikymas gali tapti materialinių teisių gynimo būdu ir gali net sutapti laikinųjų apsaugos priemonių ir ieškinio dalykas. Pavyzdžiui, S. Andriūnaitė mano, jog tam tikrose situacijose laikinųjų apsaugos priemonių taikymu gali būti išsprendžiami ir materialinio teisinio pobūdžio klausimai⁸⁸. Materialinio pobūdžio klausimai gali būti išsprendžiami įpareigojant vieną sutuoktinį gyventi skyrium, priteisiant laikiną išlaikymą, nustatant bendravimo su vaiku tvarką ir t.t.

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, jog tokiu atveju pažeidžiami pagrindiniai civilinio proceso principai, nes laikinosiomis apsaugos priemonėmis išsprendžiami materialinės teisės klausimai, net neištyrus visų bylos aplinkybių. Tačiau manytina, kad ieškinio reikalavimai yra šeimos teisių gynimo būdas, o laikinosios apsaugos priemonės yra šeimos teisių apsaugos priemonės, kurias teismas taiko kol bus byloje priimtas galutinis sprendimas.

Šiuo atveju pritariama V. Pajedos nuomonei, kad priemonės ir būdai nesutampa laike. Kadangi būdai ir priemonės pagal turinį sutampa, tačiau nesutampa laike, negalime teigti, kad taikant laikinasias apsaugos priemones taikomi ir būdai (t. y. patenkinami ieškinio reikalavimai)⁸⁹.

Taigi teisės aktai teismą šeimos bylose įpareigoja taikyti laikinasias apsaugos priemones net tais atvejais, kai jos sutampa su ieškinio reikalavimais.

Kalbant apie problematiką pažymėtina, kad pagrindinė problema, su kuria susiduria

⁸⁷ Vilniaus apygardos teismo 2009 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-531-275/2009.

⁸⁸ Andriūnaitė S. Laikinosios apsaugos priemonės ir jų taikymas // Juristas. 2007, Nr. 4. P. 11.

⁸⁹ Pajeda V. Laikinųjų apsaugos priemonių taikymo intelektinės nuosavybės apsaugos bylose ypatumai // Jurisprudencija. 2007, Nr. 11(101). P. 69.

teismai taikydami konkrečią laikinąją apsaugos priemonę – realios grėsmės saugomam interesui ir taikomos priemonės proporcingumo nustatymas. Kiekviena laikinoji apsaugos priemonė yra skirtinga, todėl kiekvienu atveju skiriasi ir šalies, kurios atžvilgiu ši priemonė taikoma, teisių suvaržymo lygis. Kartu skiriasi ir intereso, kurį siekiama apsaugoti, reikšmė. Todėl tuo atveju, kai ribojamos asmens konstitucinės teisės, pavyzdžiui, teisė į nuosavybę, teismas skiria nemažai dėmesio siekiant įsitikinti šios priemonės taikymo reikalingumu. Tuo tarpu, kai taikoma priemonė yra nenuginčijama tėvo pareiga, pavyzdžiui, išlaikyti savo vaikus, įrodinėjimo lygmuo yra žymiai žemesnis. Visgi šeimos bylose proporcingumas toks, koks jis suprantamas kitose bylose - negalimas, nes visais atvejais ginčai sprendžiami vaiko interesų naudai. Toks praktikos vystymas yra sveikintinas ir atitinka bendruosius laikinųjų apsaugos priemonių taikymo principus. Tačiau teismų praktikoje nemažai susiduriama ir su nevienodu tos pačios laikinosios apsaugos priemonės vertinimu sprendžiant taikyti ją ar ne, todėl šiuo atveju teismų praktika turėtų būti vienodinama.

Dar viena problema – CK 3.65 straipsnyje numatytas baigtinis laikinųjų apsaugos priemonių sąrašas šeimos bylose. Išanalizavus teismų praktiką pastebėta, kad kartais teismai taikydami laikinąsias apsaugos priemones nustato laikiną bendravimo su vaiku tvarką. Tokia laikinoji apsaugos priemonė nei CPK, nei CK nėra numatyta. Tačiau, autorės nuomone, dažnai yra būtina, ypač tais atvejais, kai vaikų tėvai gyvena skyrium ir vienas iš jų neleidžia kitam matytis su vaikais. Teismas turi nustatyti laikiną bendravimo su vaiku tvarką kai yra reali grėsmė, kad gali būti pažeidžiama vaiko teisė bendrauti su abiem tėvais ir vieno iš tėvų teisė bendrauti su savo vaiku bei dalyvauti jį auklėjant. Kadangi šios laikinosios apsaugos priemonės taikymas nesusijęs su nepagrįstu kitos šalies teisių apribojimu, ši laikinoji apsaugos priemonė taikoma visais atvejais, kai teismas nustato, kad vienas iš tėvų vengia suteikti galimybę bendrauti su vaiku kitam tėvui, kyla konfliktas dėl jau nustatytos bendravimo su vaiku tvarkos.

Laikino bendravimo su vaiku tvarkos nustatymo tikslas – apsaugoti vieną iš esminių visuomenės vertybių – vaiko nepertraukiamą teisę bendrauti su abiem tėvais ir tėvo teisę bendrauti su savo vaikais. Šios priemonės taikymo reikalingumas abejonių nekelia, tačiau ji nėra įtvirtinta nei viename įstatyme, todėl siekiant išvengti teisės spragų, būtų tikslinga CK 3.65 straipsnio 2 dalį papildyti 8 punktu leidžiančiu taikyti laikinąją apsaugos priemonę - nustatyti laikiną bendravimo su vaiku tvarką. Be to, autorės nuomone, nagrinėjant šeimos bylas, praktikoje gali pasitaikyti atvejų kai būtina taikyti ir kitokias laikinąsias apsaugos priemones, todėl tikslinga minėtame straipsnyje numatyti, kad teismas gali taikyti ir kitas laikinąsias apsaugos priemones, kurios yra būtinos siekiant užtikrinti viešą interesą ir vaikų teises ir teisėtus interesus.

Apibendrinant, darytina išvada, kad šeimos bylose taikomų laikinųjų apsaugos

priemonių reglamentavimas yra specifinis, nes be CPK nuostatų šeimos bylose laikinųjų apsaugos priemonių taikymą reglamentuoja CK 3.65 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos laikinosios apsaugos priemonės. Teismo iniciatyvos teisė taikant laikinasias apsaugos priemones bei aktyvus vaidmuo sprendžiant jų taikymo klausimą kyla iš šeimos byloms būdingo viešojo intereso. Taikant tam tikras laikinasias apsaugos priemones šeimos bylose, skirtingai nei kitose bylose, gali būti išsprendžiami ir materialinio pobūdžio klausimai. Tokiu atveju gali sutapti laikinųjų apsaugos priemonių ir ieškinio reikalavimo dalykas. Tačiau, laikinųjų apsaugos priemonių taikymas šeimos bylose yra laikina priemonė ir jos, atsižvelgiant į bylų specifiką, taikymas yra būtinas siekiant užtikrinti viešąjį interesą.

3.6. Draudimas priimti sprendimą už akių

Socialinis civilinio proceso modelis reikalauja greitesnio ir operatyvesnio ginčų sprendimo būdo, todėl CPK kelia tikslą kuo greičiau atkurti teisinę taiką tarp ginčo šalių ir teismui galimybę priimti sprendimą už akių. Pats pavadinimas – „už akių“ - parodo, jog toks sprendimas priimamas nedalyvaujant vienai iš šalių: „jis priimamas neišklausius piktnaudžiaujančios savo teisėmis šalies, sąžiningos šalies prašymu“⁹⁰. Taigi sprendimas už akių nėra klasikinis ginčo išsprendimo būdas. Toks sprendimas gali būti priimamas tik išimtiniais atvejais, kai vienas iš bylininkų vilkina procesą ir nesudaro galimybių sąžiningai šaliai išspręsti ginčą tradiciniu teismo sprendimu.

Tačiau nors proceso operatyvumas ir svarbus šeimos bylose, CPK numato draudimą priimti sprendimą už akių visose šeimos bylose.

Manytina, jog toks draudimas susijęs su tuo, kad priimdamas sprendimą už akių, teismas atlieka tik formalų byloje pateiktų įrodymų vertinimą, t. y. teismas įsitikina, kad pasitvirtinus šių įrodymų turiniui būtų pagrindas priimti tokį sprendimą (CPK 285 straipsnio 2 dalis). Taigi nagrinėjant bylas įprasta ieškinio teiseną, atsakovui neatvykus į teismo posėdį teismas ieškovo prašymu gali priimti sprendimą už akių. Bylose, kylančiose iš šeimos teisinių santykių, procesinių pareigų nevykdymas toko pobūdžio neigiamų teisinių padarinių nesukelia.

V. Valančius nurodo, kad draudimą priimti sprendimą už akių šeimos bylose lemia viešas interesas, nes šioms byloms būdingas „silpnėsiosios šalies“ elementas⁹¹. Siekiant apginti tokių žmonių teises ir teisėtus interesus draudžiama priimti sprendimą už akių.

⁹⁰ Ambrasaitė G. Pasiruošimo teismiam nagrinėjimui stadija naujame civilinio proceso kodekse // Jurisprudencija. 2002, t. 28 (20), P. 161.

⁹¹ Valančius V. Kai kurie naujojo Civilinio proceso kodekso bruožai // Jurisprudencija. 2002, t. 28(20), P. 197.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2005 m. birželio 23 d. nutarime Nr. 54 „Dėl įstatymų, reglamentuojančių tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, taikymo teismų praktikoje“ yra išaiškinta, jog įstatymas draudžia priimti sprendimą už akių visose šeimos bylose nepriklausomai nuo to, ar byla nagrinėjama pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles, su išimtimis nustatytomis CPK XIX skyriuje, ar ypatingosios teisenos tvarka, tai yra taikoma net ir išlaikymo vaikams priteisimo bylose, kurios nagrinėjamos pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles⁹².

Kadangi šeimos bylose draudžiama priimti sprendimą už akių, į teismą be svarbių priežasčių neatvykus tinkamai pakviestam ieškovui, teismas turi teisę ieškinį palikti nenagrinėtą, neatvykus atsakovui - byla nagrinėtina iš esmės. Neatvykus vienai ar abiem šalims, teismas gali išspręsti bylą vadovaudamasis byloje jau esančiais bei savo iniciatyva surinktais įrodymais. Draudimas priimti sprendimą už akių vėlgi patvirtina, kad šeimos bylose proceso koncentruotumo, šalių dispozityvumo bei rungimosi principai nėra tokie svarbūs kaip įprastinėje ginčo teisenoje ar supaprastinto bylų nagrinėjimo atvejais. Daug svarbiau yra išsiaiškinti tikrąsias bylos aplinkybes ir apginti viešąjį interesą.

Panašus teisinis reguliavimas ir kai kuriose užsienio valstybėse. Pavyzdžiui, Vokietijoje bei Austrijoje, sprendžiant šeimos ir santuokos bei vaiko kilmės ir tėvystės nustatymo bylas, susijusias su viešuoju interesu bei padidintu teisėjo aktyvumu siekiant nustatyti tiesą procese, sprendimas už akių taip pat negali būti priimtas⁹³.

Kiek kitokia praktika nagrinėjant šeimos bylas yra Rusijos Federacijoje. Rusijos teisės aktai, tais atvejais, kai atsakovas tinkamai informuotas apie teismo posėdį, neatvyksta į teismą, teismas turi teisę bylą nagrinėti jam nedalyvaujant arba priimti sprendimą už akių⁹⁴.

Kostrovos N. M. nuomone, teismas turi turėti teisę priimti sprendimą už akių ir šeimos bylose, tais atvejais kai asmuo piktybiškai vengia dalyvauti teisme. Todėl įstatymai numato teismui teisę priimti sprendimą už akių tik pakartotinai atsakovui neatvykus į teismą⁹⁵.

Tačiau minėta teisės norma nereiškia, kad teismas neturi priemonių priversti bylos dalyvius dalyvauti teismo posėdyje ir nustatyti byloje tiesą. Juk kai kuriose šeimos bylose šalies dalyvavimas yra būtinas, pavyzdžiui, tėvystės nustatymo bylose. Išimtiniais atvejais, atsižvelgdamas į bylos aplinkybes, jeigu nežinoma atsakovo buvimo vieta, teismas gali paskelbti atsakovo paiešką per policiją, jei ieškovas įrodo, kad jis ėmėsi visų priemonių atsakovo

⁹² Teismų praktika. 2005, Nr. 23. P. 256.

⁹³ Pelenis D. Sprendimo už akių institutas užsienio valstybių civilinio proceso įstatymuose: reikšmė, priėmimo sąlygos ir apskundimas // Jurisprudencija. 2002, Nr. 27(19). P. 85–93.

⁹⁴ Ермолов О.В. Семейные споры: проблемы и их решения // Мировой судья. 2004. №3. С. 11; Кострова Н.П. Развитие процессуальных правил разбирательства семейных дел // Журнал российского права. 2001. №7. – С. 54.

⁹⁵ Кострова Н.М. Процессуальные правила разбирательства семейных дел в Семейном кодексе РФ // Журнал российского права. 2000, №3. С. 101.

gyvenamajai vietai nustatyti (CPK 132 str.). Kita priemonė – bauda iki tūkstančio litų ir atsakovo atvesdinimas į teismo posėdį, kai jis neatvyksta dėl priežasčių, kurias teismas pripažįsta nesvarbiomis, nebuvo prašęs bylą nagrinėti jam nesant, ir jam buvo tinkamai pranešama apie teismo posėdį (CPK 384 str. 2 d., 388 str. 3 d.). Taigi tokiu būdu ginčo šalims apribojama galimybė nevaržomai piktnaudžiauti turimomis procesinėmis teisėmis⁹⁶.

Apibendrinant, darytina išvada, kad įstatymų leidėjo pozicija drausti teismui priimti sprendimą už akių šeimos bylose yra pagrįsta ir labai sveikintina, nes šeimos bylose svarbesnė yra vaiko teisių silpnesnės šalies interesų apsauga, nei proceso operatyvumas. Skirtingai nei vykstant normaliam bylos nagrinėjimui, teismas priimdamas sprendimą už akių paprastai patikrina tik pateikto ieškinio teisinį pagrindimą, netirdamas įrodymų detaliau (formalus įrodymų vertinimas). Kitaip sakant teismas tik patikrina ar ieškovo reikalavimas yra pagrįstas tam tikromis ieškininiame pareiškime nurodytomis aplinkybėmis. Vadovaujamas, bet kokiu atveju, tik atvykusios šalies pateikta medžiaga ir dažnai apie tiesos nustatymą sunku kalbėti, o taip pat ir apie viešojo intereso apsaugą.

⁹⁶ Asser D., Valančius V., Nekrošius V., Driukas A. ir kt. Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos. Nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. - Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007. P. 276.

IŠVADOS

1. Darbe iškelta hipotezė pasitvirtino. Išanalizavus teismų praktiką nustatyta, kad nors teisės aktai teismams šeimos bylose suteikia didelę laisvę veikti aktyviai, aukštesnieji teismai, peržiūrėję bylas apeliacine ar kasacine tvarka, pakankamai dažnai konstatuoja, kad pirmosios instancijos teismai buvo nepakankamai aktyvūs, t.y. gana ribotai naudojosi savo teisėmis veikti aktyviai. Siekiant išspręsti šią problemą, t.y. kad šeimos bylose teismai būtų aktyvesni ir tinkamai apsaugotų vaiko interesus, būtina tobulinti teisės aktus, numatant teismams ne teisę, o pareigą veikti aktyviai, kai to reikalauja bylos aplinkybės.

2. Civilinis procesas ir teismo įgalinimai skiriasi šeimos bylose, lyginant juos su įprastinėmis ginčo bylomis. Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumus, tam tikras procesines išimtis sąlygoja ginčo objektas bei subjektai, kurių specifika lemia išskirtinį ginčo socialinį arba ekonominį reikšmingumą. CPK įstatymų leidėjas, išskirdamas atskiras bylų kategorijas, visų pirma vertina ir vadovaujasi nuo bendrojo vidurkio nukrypstančia ginčo socialine arba ekonomine reikšme. Šis šeimos bylų pobūdis lemia platesnius teismo įgalinimus bylose, kylančiose iš šeimos santykių, nes dispozityvumo, koncentracijos ir operatyvumo principus šeimos bylose nustelbia šių bylų viešasis interesas.

3. Bylose, kylančiose iš šeimos santykių, teismas turi ne tik teisę, bet ir pareigą savo iniciatyva rinkti įrodymus, jeigu dalyvaujantys byloje asmenys tokiose bylose nepateikia įrodymų, taip pat tais atvejais, kai pateiktų įrodymų nepakanka reikšmingoms bylai aplinkybėms nustatyti. Ribojant dispozityvumo ir rungimosi principus šeimos bylose yra siekiama užtikrinti visapusišką tiek byloje dalyvaujančių asmenų, tiek trečiųjų asmenų interesų apsaugą. Tačiau teismas pareigą rinkti įrodymus savo iniciatyva turi tik tuomet, kai tai būtina siekiant apsaugoti silpnesniosios teisinių santykių šalies (dažniausiai nepilnamečio vaiko) interesus, o ne atlikti už kitą šalį veiksmus, kuriuos proceso šalis yra pajėgi atlikti pati.

4. Šeimos bylose teismas turi teisę viršyti pareikštus reikalavimus. Šią teisę sudaro ne tik galimybė patenkinti daugiau reikalavimų negu jų buvo pareikšta, bet ir priimti sprendimą dėl reikalavimų, kurie nebuvo pareikšti, tačiau yra tiesiogiai susiję su pareikšto ieškinio dalyku ir pagrindu. Tačiau ši teismo teisė turi būti derinama su asmenų procesinio lygiateisiškumo, rungimosi ir dispozityvumo principais, todėl kiekvienoje byloje teismas turi teisę įvertinti faktines aplinkybes, sudarančias teisinį pagrindą teismui aktyviai veikti, tam, kad ši išimtinė taisyklė būtų taikoma tik konkrečioje byloje ar tokioje byloje pareikštų reikalavimų daliai ir netaptų privaloma visiems reikalavimams šeimos bylose.

5. Šeimos bylose teismas gali parinkti kitą asmens teisių gynybos būdą, atsižvelgdamas į susidariusią padėtį ir vaiko interesus. Tai reiškia, kad teismas nėra saistomas

pareikštų reikalavimų, kartu – jų pagrindimo, o privalo išsamiai išnagrinėti susidariusią padėtį ir priimti sprendimą atsižvelgdamas į vaiko interesus, tai reiškia, kad nesvarbu, koks reikalavimas yra pareikštas, teismas privalo priimti sprendimą, kuris atitiktų ir esamą padėtį ir vaiko interesus, nes tik taip galima pasiekti tikslą apginti vaiko teises ir apsaugoti jį nuo galimų žalingų padarinių.

6. CPK 376 straipsnio 2 dalyje numatyta teismo pareiga siekti ne tik sutaukyti šalis, bet taip pat apsaugoti vaikų teises ir interesus. Ši pareiga reiškia, kad teismai, spręsdami šeimos ginčus, visų pirma turi vadovautis CK įtvirtintu prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principu. Nors šeimos bylose pageidautina yra socialinė taika, kuri gali padėti išsaugoti gerus šalių tarpusavio santykius arba net išsaugoti šeimą, tačiau ši teismo pareiga sutaukyti šalis nėra absoliuti ir nustachi, jog šalių susitaikymas gali pažeisti vaikų interesus, teismas taikinimo procedūros neturėtų taikyti.

7. Šeimos bylose taikomų laikinųjų apsaugos priemonių reglamentavimas yra specifinis, nes be CPK nuostatų, šeimos bylose laikinųjų apsaugos priemonių taikymą reglamentuoja CK 3.65 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos laikinosios apsaugos priemonės. Teismo iniciatyvos teisė taikant laikinąsias apsaugos priemones bei aktyvus vaidmuo sprendžiant jų taikymo klausimą kyla iš šeimos byloms būdingo viešojo intereso. Taikant tam tikras laikinąsias apsaugos priemones šeimos bylose, skirtingai nei kitose bylose, gali būti išsprendžiami ir materialinio pobūdžio klausimai. Tokiu atveju gali sutapti laikinųjų apsaugos priemonių ir ieškinio reikalavimo dalykas. Tačiau, laikinųjų apsaugos priemonių taikymas šeimos bylose yra laikina priemonė ir jos, atsižvelgiant į bylų specifiką, taikymas yra būtinas siekiant užtikrinti viešąjį interesą.

8. Šeimos bylose svarbesnė yra vaiko teisių, silpnesnės šalies interesų apsauga, nei proceso operatyvumas, todėl pateisinamas yra teismo sprendimo už akių šiose bylose priėmimo draudimas. Skirtingai nei vykstant normaliam bylos nagrinėjimui, teismas priimdamas sprendimą už akių paprastai patikrina tik pateikto ieškinio teisinį pagrindumą, netirdamas detaliau įrodymų (formalus įrodymų vertinimas). Kitaip tariant teismas tik patikrina ar ieškovo reikalavimas yra pagrįstas tam tikromis ieškininiame pareiškime nurodytomis aplinkybėmis. Vadovaujamosi, bet kokių atveju, tik atvykusios šalies pateikta medžiaga ir dažnai apie tiesos nustatymą sunku kalbėti, o taip pat ir apie viešojo intereso apsaugą.

PASIŪLYMAI

1. Esant viešajam interesui, siekiant apsaugoti silpnesnės teisinio santykio šalies interesus, teismas ne tik turi eisę savo iniciatyva peržengti bylos nagrinėjimo ribas, bet ir privalo tai padaryti. Tačiau teismai nepakankamai aktyviai naudojami šia teise. Todėl tikslinga pakeisti CPK 376 straipsnio 3 dalį, joje nurodant, kad „Teismas, atsižvelgdamas į ieškinio pagrindą sudarančias ir teismo posėdyje paašikėjusias bylos aplinkybes, esant viešajam interesui ar siekiant apsaugoti silpnesnės teisinio santykio šalies interesus, privalo viršyti pareikštus reikalavimus, t. y. patenkinti daugiau reikalavimų, negu jų buvo pareikšta, taip pat priimti sprendimą dėl reikalavimų, kurie nebuvo pareikšti, tačiau yra tiesiogiai susiję su pareikšto ieškinio dalyku ir pagrindu, jeigu tai būtina ginant viešąjį interesą, apsaugant vaikų ar silpnesnės šalies teises ir teisėtus interesus“.

2. Teismų praktikoje pripažįstama, kad esant būtinybei apginti nepilnamečių vaikų interesus, teismai privalo parinkti alternatyvų vaiko teisių ar teisėtų interesų gynimo būdą, kad būtų apgintos vaikų teisės ir teisėti interesai, t.y., kad CPK 376 straipsnio 4 dalies norma numato ne tik teismo teisę, bet ir pareigą. Atsižvelgiant į tai, siūlytina papildyti CPK 376 straipsnio 4 dalį, joje nurodant, kad „Jeigu byloje pareikštas vienas iš įstatymuose numatytų alternatyvių reikalavimų, teismas, nustatęs, jog tenkinti pareikštą reikalavimą nėra pagrindo, o pažeisti vaiko ar silpnesnės šalies interesai gali būti apginti pritaikius alternatyvų šių asmenų teisių ar teisėtų interesų gynimo būdą, teismas privalo taikyti įstatymuose numatytą alternatyvų asmens (ar vaiko) teisių ar teisėtų interesų gynimo būdą.“

3. Laikino bendravimo su vaiku tvarkos nustatymo tikslas – apsaugoti vieną iš esminių visuomenės vertybių – vaiko nepertraukiamą teisę bendrauti su abiem tėvais ir tėvo teisę bendrauti su savo vaikais. Šios priemonės taikymo reikalingumas abejonių nekelia, tačiau ji nėra įtvirtinta nei viename įstatyme, todėl siekiant išvengti teisės spragų, būtų tikslinga CK 3.65 straipsnio 2 dalį papildyti 8 punktu leidžiančiu taikyti laikinąją apsaugos priemonę - nustatyti laikiną bendravimo su vaiku tvarką.

LITERATŪROS IR KITŲ ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992, Nr. 33-104.
2. European Convention on the Exercise of Children's Rights of 25 January, 1996.
3. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 2000, Nr. 96.
4. Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija, priimta Generalinės Asamblėjos 44/25 rezoliucija pagal Trečiojo komiteto pranešimą ir 1995 m. liepos 3 d. ratifikuota Lietuvoje // Valstybės žinios. 1995, Nr. 60-1501.
5. Europos konvencija dėl vaiko teisių įgyvendinimo. – Strasbūras, 1996. I. 25.
6. Recommendation of 21 January 1998 No. R(98)1 of the Committee of Ministers on Family Mediation.
http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/series/Etudes5Ameliorer_en.pdf, prisijungimo laikas: 2011-10-05.
7. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 1964, Nr. 19-139.
8. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.
9. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.
10. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37.
11. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas // Valstybės žinios. 2006, Nr. I-1234.
12. 1923 m. liepos 7 d. RTFSR civilinis procesinis kodeksas. - Kaunas: Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1940.
13. SSRS Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl TSR Sąjungos ir sąjunginių respublikų civilinio proceso įstatymų pagrindų patvirtinimo“ // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1961, Nr. 35., Nr. 36.
14. 1940 m. lapkričio 6 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl laikino taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos, Latvijos ir Estijos

Tarybų Socialistinių Respublikų teritorijose”. RTFSR civilinis procesinis kodeksas. - Kaunas: Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1940.

15. 1961 m. gruodžio 8 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl TSR Sąjungos ir sąjunginių respublikų civilinio proceso pagrindų patvirtinimo“ // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1961, Nr. 35.

16. 1964 m. liepos 7 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos patvirtintas Lietuvos TSR civilinio proceso kodeksas. - Vilnius: Mintis, 1983.

17. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. X-1569 „Dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ patvirtintos Valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Valstybės žinios. 2011, Nr. 118-5564.

18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas byloje Nr. 35/03-11/06 // Valstybės žinios. 2006, Nr. 102-3957.

19. Teisminės mediacijos taisyklės, patvirtintos 2005 m. gegužės 20 d. Teismų tarybos nutarimu Nr. 13P- 348.

20. Teisminės mediacijos taisyklės, patvirtintos 2005 m. gegužės 20 d. Teismų tarybos nutarimu Nr. 13P- 348 (2007 m. sausio 26 d. Teisėjų tarybos nutarimo Nr. 13 P-15 redakcija).

Specialioji literatūra

1. Andriulis V., Maksimaitis M., Pakalniškis V., Pečkaitis J. S., Šenavičius A. Lietuvos teisės istorija. - Vilnius: Justitia, 2002.

2. Ambrasaitė G. Pasiruošimo teisminiam nagrinėjimui stadija naujame civilinio proceso kodekse // Jurisprudencija. 2002, Nr. 28 (20).

3. Ambrasaitė G., R. Norkus. Atskirų civilinio proceso stadijų ir atskirų kategorijų civilinių bylų nagrinėjimo ypatumai. Mokymo priemonė. - Vilnius, 2007.

4. Andriūnaitė S. Laikinosios apsaugos priemonės ir jų taikymas // Juristas. 2007, Nr. 4.

5. Asser D., Valančius V., Nekrošius V., Driukas A. ir kt. Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos. Nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. - Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.

6. A Dictionary of Law. New edition. – New York: Oxford university press, 1994.

7. Baruch R.A., Folger J.P. The Promise of Mediation. - San Francisco: Jossey-Bass publishers, 2004.

8. Driukas A., Valančius V. Civilinio proceso teorija ir praktika. - Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.
9. Driukas A., Valančius V. Civilinio proceso teorija ir praktika. - Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006. T.2.
10. Roger C. Clapp. Family Law Disputes Cry Out for Mediated Settlements. American arbitration association. Handbook on mediation. - New York: JurisNet, 2006.
11. Garner A. Bryan. Black's Law Dictionary. Seventh edition. - St. Paul: MINN., 1999.
12. Graef R. O. Judicial Activism in Civil Proceedings: a Comparison Between English and German Civil Procedural Approaches. - Hamburg, Pre universitate verlag, 1996.
13. Hamilton C., Perry A. Family law in Europe (2nd ed.). - London: Butterworths, 2002.
14. Jočienė D., Čilinskas K. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje.- Vilnius: Teisės projektų ir tyrimų centras, 2005.
15. Jonaitis M. Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumai pagal naująjį Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą // Jurisprudencija. 2003, Nr. 42(34).
16. Kilkelly U., Lundy L. Children's rights in practice: using the CRC as an auditing tool. Child and Family Law Quarterly // Peer Reviewed Journal, 2006.
17. Kilkelly U. Effective protection of Children's Rights in Family Cases: In International Approach // Transnational Law & Contemporary Problems. 2002, Vol 12 (2). P. 336-354.
18. Krivka E. Viešojo intereso apsauga naujajame Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse //Jurisprudencija. 2003, Nr. 37(29).
19. Kudinavičiūtė I. Civilinio kodekso normų susijusių su šeimos narių teisių apsauga, įgyvendinimo problemos // Jurisprudencija. 2002, Nr. 28(20).
20. Kovach K.K. Mediation: Principles and Practice. (2nd ed.). - St. Paul, Minnesota: West Group, 2000.
21. Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. I tomas. - Vilnius: Justitia, 2003.
22. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras (1 dalis) / ats. Red. K. Jovaišas. - Vilnius: Teisės institutas, 2000.
23. Lietuvos TSR civilinio proceso kodekso komentaras. - Vilnius: Mintis, 1980.
24. Lietuvos Respublikos Civilinio Kodekso Komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. - Vilnius: Justitia, 2002.

25. Machovenko J. Liudytojų ir priesaikos pagalbininkų institutai Lietuvos statutuose. Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha. - Vilnius, 2005.
26. Maldonado S. Family law in the world community: cases, materials, and problems in comparative and international family law. - Carolina Academic Press, 2nd ed., 2009.
27. Mikelėnas V. Tarptautinių sutarčių vaiko teisių apsaugos srityje taikymas Lietuvos teismų praktikoje // Justitia. 2006, Nr. 1 (59).
28. Miškinis P. A. Sugyventinių teisių reglamentavimo problemos // Jurisprudencija. 2003, Nr. 37(29).
29. Mockevičius R. Lietuvos Respublikos įstatymuose vartojamų sąvokų žodynas. Antras papildytas leidimas (2002 02 25). – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2002.
30. Nekrošius V. Ypatingoji teisena civiliniame procese – prigimtis, esmė, santykis su ieškinine teisena ir reforma (lyginamoji analizė) // Teisė. 1999, Nr. 33 (3).
31. Nekrošius V. Civilinio proceso tikslai: nustatyti tiesą ar sutaikyti šalis? // Konferencijos medžiaga „Civilinio proceso pirmosios instancijos teisme reforma Baltijos jūros regiono valstybėse ir centrinėje Europoje“. Vilnius, 2004, rugsėjo 16-19. - Vilnius: VU leidykla, 2004.
32. Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo realizavimo galimybės: habilitdarbas: soc. mokslai: teisė / Lodzės universitetas. – Lodzė, 2003.
33. Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. -Vilnius: Justitia, 2002.
34. Pajeda V. Laikinių apsaugos priemonių taikymo intelektinės nuosavybės apsaugos bylose ypatumai // Jurisprudencija. 2007, Nr. 11(101).
35. Parkinson L. Family Mediation in England and Wales // Mediation in Europe. Present Challenges and future developments. International Conference, Lithuania. May 24-25, 2007.
36. Pelenis D. Sprendimo už akių institutas užsienio valstybių civilinio proceso įstatymuose: reikšmė, priėmimo sąlygos ir apskundimas // Jurisprudencija. 2002, Nr. 27(19).
37. Staneliūnaitė R. Naujasis civilinio proceso kodeksas-kas naujo? // Lietuvos advokatūra. 2002, kovas-birželis.
38. Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.
39. Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės. Mokslo taikomasis tyrimas. Vilnius: Teisės institutas, 2002.
40. Simaitis R. Teisminis sutaikymas // Teisė. 2004, Nr. 52.

41. Šimonis M., Januškienė J. Vaiko teisės Lietuvos Respublikos teisės sistemoje // Teisės problemos. 2001, Nr. 4.
42. Šeimos teisių chartija. Lietuvos šeima: mokslinės-praktinės konferencijos „Lietuvos šeima: tradicijos ir ateitis“ medžiaga. – Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1995.
43. Terebeiza Ž. Įrodinėjimo našta ir jos paskirstymas civiliniame procese. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01 S)/ Mykolo Romerio universitetas. - Vilnius, 2009.
44. Teismo pareiga siekti taikaus ginčo sprendimo. <http://www.seimosteise.lt/teismo-pareiga-siekti-taikaus-ginco-sprendimo/>, prisijungimo laikas: 2012-01-14.
45. Valančius V. Naujasis CPK – ar teisėjo darbas taps sudėtingesnis? // Jurisprudencija. 2003, Nr. 37(29).
46. Valančius V. Kai kurie naujojo Civilinio proceso kodekso bruožai // Jurisprudencija. 2002, Nr. 28(20).
47. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. - Vilnius, 1997.
48. Vilimavičiūtė I. Ar teisminė mediacija išlaikys bandomąjį egzaminą? // Teisės žinios. 2006. Nr. 1 (14).
49. Вершинин А. П. К реформе гражданского судопроизводства: Опыт юстиции Германии // Правоведение. 1991. № 4. http://uristy.ucoz.ru/publ/grazhdanskij_process/vershinin_a_p_k_reforme_grazhdanskogo_sudoproizvodstva/11-1-0-369, prisijungimo laikas: 2012-01-17.
50. Ермолов О.В. Семейные споры: проблемы и их решения // Мировой судья. 2004. №3.
51. Юдельсон К.С. Проблема доказывания в советском гражданском процессе. - Москва, 1951.
52. Кострова Н.М. Процессуальные правила разбирательства семейных дел в Семейном кодексе РФ // Журнал российского права. 2000, №3.
53. Кострова Н.П. Развитие процессуальных правил разбирательства семейных дел // Журнал российского права. 2001, №7.
54. Некрошос В. Гражданско-процессуальная реформа в Литве // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса 2002–2003 № 2. - Санкт-Петербург, 2004.
55. Решетникова И. В. Доказательственное право в гражданском судопроизводстве. -Екатеринбург: Изд. Гуманитарного университета, 1997.
56. Шерстюк В. М. Особенности рассмотрения отдельных категорий гражданских дел. -Москва: Изд-во МГУ, 1995.

57. Треушников М. К. Хрестоматия по гражданскому процессу. - Москва: Городец, 1996.

Teismų praktika

1. European Court of Human Rights judgement of 7 August 1996, Johansen v. Norway, Reports of Judgements and Decisions 1996-III, P. 1008-09.

2. Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant Civilinio proceso kodekso normas, reglamentuojančias įrodinėjimą, apibendrinimo apžvalga, aprobuota Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimu Nr. 51. // Teismų praktika. 2004, Nr. 22.

3. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Senato 2005m. birželio 23 d. nutarimas Nr. 54 “Dėl įstatymų reglamentuojančių tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, taikymo teismų praktikoje“ // Teismų praktika. 2005, Nr. 23.

4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. balandžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-507/2003.

5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. rugsėjo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-406/2005.

6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-286/2004.

7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. gegužės 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-584/2001.

8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. kovo 18 d. konsultacija Dėl kai kurių Civilinio proceso kodekso normų taikymo Nr. A3-101.

9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. gegužės 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-616/2003.

10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-98/2007.

11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-538/2006.

12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. rugsėjo 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-469/2006.

13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-49/2008.

14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-353/2008.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-353/2008.
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-220/2007.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 20 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010.
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-216/2011.
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-525/2011.
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-291/2011.
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. spalio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-378/2011.
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-141/2011.
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. sausio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-25/2011.
24. Vilniaus apygardos teismo 2009 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-531-275/2009.

SANTRAUKA

Teismo įgalinimai ir jų ribos nagrinėjant bylas,
kylančias iš šeimos teisinių santykių

Teismo įgalinimų šeimos bylose ypatumai teisės doktrinoje mažai analizuojami, iš esmės aptarti civilinio proceso teisės vadovėliuose, leidiniuose, CPK komentare, tačiau tik tiek, kiek reikalinga civilinio proceso teisės studijoms, detaliau nesigilinant į su tuo susijusią problematiką. Mokslinės doktrinos trūkumas nulemia tai, jog nagrinėdami šeimos bylas, teismai stokoja teorinio pagrindo, leidžiančio tiksliai suvokti įstatymų leidėjų ketinimus bei tikslus. Teismo įgalinimų nagrinėjant bylas, kylančias iš šeimos santykių, reglamentuojančių teisės normų kompleksinis tyrimas yra labai reikšmingas Lietuvos civilinio proceso teisės mokslui bei teisminei praktikai.

Baigiamasis darbas „Teismo įgalinimai ir jų ribos nagrinėjant bylas, kylančias iš šeimos teisinių santykių“ susideda iš įvado, kuriame aptariamas pasirinktos darbo temos aktualumas, naujumas ir praktinė reikšmė, nurodomas tyrimo objektas, dalykas, tikslas ir uždaviniai, temos turiniui atskleisti naudojami metodai bei darbo metodologija, ir trijų pagrindinių darbo dalių, suskirstytų į atskirus skyrius, kuriuose atskleidžiami teismo įgalinimų šeimos bylose ypatumai.

Pirmoji darbo dalis skirta atskleisti teismų įgalinimų nagrinėjant bylas istorinės raidos apžvalgą. Šia dalimi siekiama išsiaiškinti aktyvaus teismo šeimos bylose atsiradimo prielaidas, vystymąsi bei atitinkamuose raidos etapuose išryškėjusius ypatumus.

Antrojoje darbo dalyje nagrinėjama šeimos, tėvų valdžios, vaiko teisių šeimoje sąvoka, šeimos bylose dalyvaujančių asmenų statusas ir kiti klausimai, kurie padeda atskleisti šeimos bylų išskirtinumą, pagrindinius ypatumus, lemiančius atitinkamų teismo įgalinimų suteikimą.

Trečioji dalis užima didžiausią darbo dalį, nes joje atskleidžiamas teismo įgalinimų šeimos bylose turinys, specifika, jų ribos, atvejai, kuriais teismas turi būti aktyvus, o kuriais ne ir kiti klausimai tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu.

Darbo pabaigoje pateikiamos išvados ir pasiūlymai.

SUMMARY

Powers and limitations of court in proceedings raised by legal relations of family

The court powers peculiarities in family cases in legal doctrine are little analyzed, mainly discussed in civil procedure law textbooks, CPK commentary, but only to the extent which is necessary for the study of civil procedure, without going into details with the associated problems. Lack of scientific doctrine stems from the fact that the examination of family cases, the courts lack the theoretical basis for the precise understanding of lawmakers plans and objectives. The complex analysis of court powers in hearing cases, which arise from family relations, is very important for Lithuanian civil procedure jurisprudence and judicial practice.

The final work “Powers and limitations of court in proceedings raised by legal relations of family“ consists of an introduction, which deals with selected topics relevance, novelty and practical value, describes the object, subject, purpose and tasks, for theme content disclosure are used methods and methodology, and three main parts of final work which are divided into separate sections, revealing features of court powers in family cases.

The first part of the final work is devoted to reveal the historical development review of courts powers. This part aims to find an active court in family cases appearance, development and delivery in the respective stages of development highlighted features.

The second part of this work deals with the family, parental authority, children's rights term within the family, the status of involved persons in family cases and other issues that helps to reveal the uniqueness of family cases, main features leading to court powers allocation.

The third part covers the largest part of the final work, because it discusses the content of courts powers in family cases, specificity, their limitations, situations in which the court must be active and in which not, and other issues from both theoretical and practical point of view.

At the end of the final work are given conclusions and recommendations.